

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 373.3(497.472)"1945/1947"

Prejeto: 25. 5. 2015

**Miroslava Cencič**

dr. pedagogike, docentka za didaktiko v pokoju na PF v Ljubljani, Markova pot 5, SI-5290 Šempeter pri Gorici
E-pošta: miroslava.cencic@guest.arnes.si

Osnovna šola na Krasu pod Zavezniško vojaško upravo

IZVLEČEK

V letih 1945–1947 je skrajni zahodni del Primorske začasno upravljal Zavezniška vojaška uprava (ZVU), ki je Slovincem priznala pravico do obnove osnovnih in srednjih šol v lastnem jeziku, vendar ob upoštevanju še veljavne italijanske zakonodaje. Na ozemlju pa je istočasno deloval Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO), ki se je zavzemal za prilagajanje šolske organizacije sistemu v matični Sloveniji. Pristaši osvobodilnega gibanja niso bili pripravljeni na kompromis, zato se je ZVU začela povezovati z ljudmi iz slovenskega protikomunističnega tabora, s katerimi je PNOO odklanjal sodelovanje. ZVU je izdala ukaz za ustanavljanje šol po pripravljenem načrtu, PNOO pa je obdržal mrežo svojih šol, ki so bile ustanovljene že med vojno. Tako sta v coni A delovala dva šolska sistema, ki sta se v ostrih sporih potegovala za ideološki vpliv v šolstvu.

KLJUČNE BESEDE

Kras, osnovno šolstvo, Zavezniška vojaška uprava, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor

ABSTRACT

PRIMARY EDUCATION IN THE KARST UNDER THE ALLIED MILITARY ADMINISTRATION

Between 1945 and 1947, the westernmost part of the Slovenian Littoral fell under the interim Allied Military Administration (AMA), which recognised the right of the Slovenes to restore primary and secondary education in Slovenian language, provided that they did so in accordance with the still applicable Italian legislation. The Regional National Liberation Committee (RNLC), another authority active in the Slovenian Littoral during the same period, strove to bring the school organisation closer to the education system in Slovenia. Owing to the uncompromising position of the liberation movement, AMA started to forge ties with people from the Slovenian anti-communist camp, with which RNLC refused to cooperate. AMA issued a decree on establishing schools in line with the prepared plan, whereas RNLC retained a network of its own schools that had been in operation since the war. Thus, Zone A was thus the site of two parallel education systems in a bitter contest for ideological influence on education.

KEY WORDS

Karst, primary education, Allied Military Administration, Regional National Liberation Committee

Uvod

Šolstvo na Slovenskem je neprestano doživljalo spremembe, večinoma v zvezi z vsakokratnimi družbenimi in političnimi razmerami. Šolska obdobja so trajala različno dolgo, a tudi kratkotrajna so bila usodno pomembna za nadaljnji izobraževalni proces, tako tudi šolstvo v letih 1945–1947 na zahodnem robu slovenskega ozemlja pod Zavezniško vojaško upravo (ZVU).

Razvoj šolstva je na zahodnem robu slovenskega prostora, tako tudi na Krasu, pod habsburško oblastjo večinoma potekal tako kot v drugih slovenskih pokrajinah. V drugi polovici 19. stoletja je bila uveljavljena dosledna šolska obveznost in z njo pravica do uporabe slovenskega jezika. Šolska mreža se je zgoštila, tako da so na prehodu v 20. stoletje slovensko osnovno šolo obiskovali vsi za šolo sposobni kraški otroci. Več jezikovnih težav je bilo le v narodnostno mešanem Trstu, kjer je mestni svet oviral ustanovitev slovenskih šol, zato je to nalogo prevzelo Ciril-Metodovo šolsko društvo. Po zaslugi te organizacije je bilo v tržaški občini ob začetku šolskega leta 1918/19 v slovensko šolo vpisanih več kot 30 % vseh šolskih otrok te občine.¹ Preden je bilo na silo uničeno slovensko šolstvo na Primorskem, je leta 1914 obsegalo 321 šol s 677 razredi, 46.671 učenci in 1007 učitelji.²

Po priključitvi Primorske Italiji je v letih 1923–28 fašizem uničil vse slovensko šolstvo in prepovedal slovenski jezik v javni rabi. Tako Primorci polnih dvajset let niso imeli šol v svojem jeziku. Te so se začele odpirati takoj, ko sta se italijanska vojska in uprava umaknili iz Primorske, to je 8. septembra 1943. Razvijale so se spontano v izjemno skromnih materialnih danostih. Tako je slovenska šola na Krasu zaživela že v šolskem letu 1943/44. Na območju, kjer so delovali partizanski odredi, so izobraževale partizanske šole, v večjih naseljih ob prometnicah, kjer so ozemlje nadzorovale nemške vojaške enote, pa so okupatorske oblasti v šolah dopuščale uporabo slovenščine.

Osvobodilna fronta slovenskega naroda se je že med vojno pripravljala na prevzem oblasti po koncu vojne. Tako je predvidela organizacijo šolstva na novih osnovah tudi za Tržaško in Goriško. Na Primorskem je to nalogo ilegalno opravljal Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO) že od septembra 1943. Ljudje so z močnim čustvenim nabojem pričakovali skorajšnji konec vojne.

Ob koncu vojne

1. maja 1945 so se v Trstu partizanski vojski vdali še zadnji bunkerji nemških vojakov. Nekaj dni kasneje so v Trst vkorakale anglo-ameriške čete. Takoj ko je streljanje utihnilo, je na Primorskem oblast

javno prevzel Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO). Nalogo obnove prosvetnega dela in šolstva je prevzela prosvetna komisija pri PNOO za Slovensko Primorje z oddelki in odseki, ki so v glavnem pokrivali vsa področja kulturnega in šolskega življenja.

Za Trst je bil pri PNOO ustanovljen Mestni osvobodilni svet (MOS) z dvojnimi prosvetnim oddelkom z referenti za slovenske in italijanske šole, in sicer kot dokaz, da se Slovencem priznava kulturna enakopravnost z italijanskim prebivalstvom. V skladu z upravno teritorialno ureditvijo so bili uvedeni šolski okraji s šolskimi referenti in nadzorniki. Na vsem ozemlju so začeli delovati roditeljski sveti, ki naj bi predstavljali povezavo med šolo in starši.

Obnova slovenskega šolstva je potekala hitro, saj se je naslanjala na tradicijo partizanskega šolstva.



*Slovensko-italijanska meja po drugi svetovni vojni
(Slovenski zgodovinski atlas, str. 194).*

¹ Pahor, *Pregled*, str. 314.

² Winkler, *Osnovno šolstvo*, str. 613.

Gosta mreža partizanskih šol se je širila tudi v slovenske dele tržaške okolice, prenehale pa so delovati vse tiste slovenske šole, ki so delovale na ozemlju pod okupatorjevim nadzorom.

Z zbiranjem podatkov o šolah, organiziranjem tečajev za učitelje in sprejemanjem smernic za razvoj osnovnih in srednjih šol so se že maja začele priprave na naslednje šolsko leto.³

Ta tok razvoja je trajal le dober mesec, saj je bil prekinjen, ko je bilo ozemlje Julijske krajine razdeljeno v dve vojaški coni, cono A pod zavezniško (ZVU) in cono B pod Vojaško upravo jugoslovanske armade (VUJA). Iz cone A se je partizanska vojska umaknila 12. junija 1945 in zahodni del Julijske krajine je prišel pod začasni nadzor anglo-ameriške uprave (ZVU). Cona A je obsegala slovensko ozemlje okrog Trsta in Gorice, del Krasa ter ozek pas proti severu do Predela. Na severnem delu Krasa je meja potekala po Raši. Pod ZVU sta tako bila pretežni del Sežansko-komenskega Krasa in ozemlje Tržaškega Krasa, ki je še danes pod Italijo.

Zavezniška vojaška uprava, ki jo je vodil polkovnik Alfred Connor Bowman, vrhovni častnik za civilne zadeve, je v coni A prevzela tudi civilno oblast in skrb za šolstvo. Za šolstvo naj bi skrbela Zavezniška prosvetna komisija, katere vodstvo je prevzel ameriški polkovnik Carleton W. Washburne. ZVU je sprejela kulturo in šolstvo, tako kot sta živelata v zadnjih mesecih. Polkovnik Alfred C. Bowman je 28. julija 1945 med osnovnimi nalogami naštel tudi odpiranje slovenskih šol. ZVU je priznala pridobitve obeh slovenskih političnih polov, partizansko šolstvo in šolstvo, ki je delovalo v krajih pod nemškim nadzorom.

Istočasno so pod ZVU svoje delo nadaljevali PNOO in vsi njemu podrejeni upravni organi, prosvetna komisija ter vsa okrožna, okrajna in krajevna prosvetna oblast. Referenti za slovenske šole so pripravljali možnosti za delovanje in ustanavljanje šol, ki bi bile nadaljevanje partizanskega šolstva.

Predstavniki PNOO in ZVU v prosvetnih komisijah so torej priznali upravičenost do obnove slovenskih ljudskih šol in ustanavljanja srednjih šol, a vsaka komisija je o ciljih in vsebini pouka razmišljala po svoje. Zastopniki osvobodilnega gibanja so zagovarjali stališče, da bi morala pri organiziranju slovenskega šolstva v coni A veljati enaka načela kot v Sloveniji. Zavzemali so se za učne načrte, ki so veljali v partizanskih šolah.

Zavezniška prosvetna komisija je pripravljala šolski načrt na osnovi še veljavne italijanske zakonodaje in zagovarjala stališče, da do podpisa mirovne pogodbe ne morejo globlje posegati v veljavni pravni sistem, ter zavračala politično obarvane zahteve predstavnikov PNOO. V pogovorih med zastopniki obeh uprav, ki so bili zadolženi za prosvetno problematiko, je do nesoglasij prišlo že poleti 1945.

Tako sta se v letih 1945–1947 na tem ozemlju srečali dve upravi z različnimi pogledi na slovensko šolstvo, v ozadju pa je bila še tretja močna sila, italijanska uprava, ki se temu ozemlju in šolstvu ni odpovedala.

Poskusi sodelovanja med ZVU in PNOO

Načelnik Zavezniške prosvetne komisije C. W. Washburne je s pristojnimi odbori zbiral podatke ter razpravljal o možnostih za odprtje slovenskih osnovnih in srednjih šol v naslednjem šolskem letu.⁴ Predstavniki prosvetnega oddelka PNOO in predstavniki zavezniške šolske uprave so že junija navezali stike in se večkrat sestali.⁵ Vsebina pogovorov so bili predlogi zavezniške šolske uprave o organiziranju šolstva na tem prostoru glede jezika in učnih programov. Predstavniki PNOO so sprejeli predlog o obveznem učenju drugega deželnega jezika od 3. razreda dalje, v slovenskih šolah italijanščine, v italijanskih pa slovenščine.⁶ Odločno pa so zavrnil predlog za uvedbo učnih načrtov, ki so veljali pod Italijo, z utemeljitvijo, da imajo že svoje šolstvo in svoje učne programe.

Avgusta 1945 je položaj načelnika prosvetnega oddelka zasedel John P. Simoni, poročnik zavezniške vojske.⁷ Takoj je začel pripravljati možnosti za obnovo in razvoj slovenskega šolstva. Med prvimi pomembnimi dokumenti je bila okrožnica št. 4, izdana avgusta 1945, ki je v drugem členu določala, da »italijansko prosvetno ministrstvo nima jurisdikcije nad ozemljem Julijske krajine, ki je pod nadzorom ZVU. Vse javne in zasebne šole spadajo pod jurisdikcijo ZVU, 13. korpusa, oddelka za vzgojo.«⁸

Slednji je ustanovil urada za italijansko in sloven-

³ 23. maja je pri prosvetnem odseku potekala prosvetna konferenca, ki je načrtovala smernice za nadaljnje delo in razpravljala o odprtju slovenskih srednjih šol. Na zborovanjih slovenskih učiteljev v Trstu 2. junija in v Gorici 3. junija 1945 so posebno pozornost posvetili jezikovnim tečajem za učitelje, ki niso imeli slovenskega učiteljišča (ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, a. e. 8). Bevk se je 20. junija 1945 o organizaciji slovenskega šolstva pogovarjal z načelnikom ZVU (SŠM, fasc. 289, Pogovor Franceta Bevka in vrhovnega oficirja ZVU, 20. 6. 1945; gl. tudi Geržinič, *Boj*, str. 17).

⁴ Gombač, *Slovensko šolstvo*, 182; Bajc, *Obnovitev*, str. 10

⁵ Sestanki med Zavezniško vojaško upravo in predstavniki PNOO so bili 20. junija 1945 z Bevkom, 5. julija 1945 z Bevkom in Jelinčičem, 7. julija 1945 in 9. julija 1945 z Mestnim osvobodilnim svetom za Trst (SŠM, fasc. 289, PNOO za Slovensko Primorje, Prosvetni oddelek, 5. 7. 1945 in Osvobodilni svet za Trst, Pogovor polkovnika Washburna s Furlanom in Dragom Pahorjem, 7. 7. 1945; ARS, AS 1818, škatla 1). Prosvetni komisiji v Trstu je v začetku načeloval Zorko Jelinčič. Drago Pahor naj bi usmerjal delo roditeljskih svetov (Geržinič, *Boj*, str. 17).

⁶ Zorn, *Zavezniška*, str. 263.

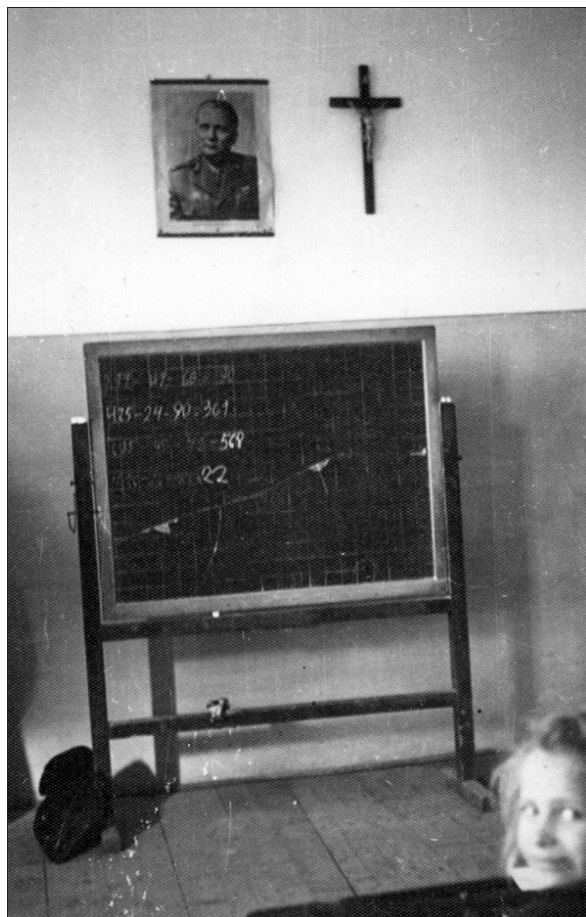
⁷ 3. avgusta 1945 se je ameriški univerzitetni profesor za lepe umetnosti in eksperimentalno pedagogiko, ki je že dve leti služboval v Italiji in vodil šolske posle, predstavil zastopnikom slovenskega šolstva. Povedal je, da je njegova vloga malo manjša kot vloga ministra (Zorn, *Zavezniška*, str. 264).

⁸ Okrožnica št. 4, dne 4. avgusta 1945 (Šah, *Pregled zgodovine*, 87).

sko šolstvo ter zaprosil PNOO, naj predlaga svojega zastopnika (superintendenta) v sekcijo slovenskega šolstva anglo-ameriške oblasti v Trstu in Gorici. Predlog je bil zavržen v obeh mestih, in sicer z enako utemeljitvijo, da imajo že svojo šolsko upravo in svoje šolstvo, ki naj še naprej deluje avtonomno kot oddelka za Slovence.⁹ Člani prosvetne komisije so zavrnilo vse predloge načelnika prosvetnega oddelka in s tem tudi predlog, da bi bil glavni inšpektor za slovenske šole slovenski zastopnik, ki bi zagotavljal šolsko administracijo v slovenščini.¹⁰ Tako sta bila za superintendenta v Gorici in Trstu imenovana Italijana,¹¹ kar je spodbudilo razburjen protest v *Primorskem dnevniku*, da se je imenovanje izvršilo proti volji ljudstva.¹²

Sestanki med zastopniki za šolstvo pri ZVU in predstavniki PNOO so se nadaljevali, v drugi polovici leta 1945 jih je bilo najmanj osem. Stališča se niso zblíževala, temveč vedno bolj razhajala.¹³ Iz zapisnikov sestankov je razvidno, da so člani prosvetne komisije PNOO sodelovanje z zavezniško šolsko upravo odklanjali iz načelnih razlogov, zaradi nesodelovanja z zavezniki. Svoje cilje so želeli doseči s povezovanjem z italijanskimi antifašisti.¹⁴ Zato je delegacija slovenske šolske uprave, ki se je sestajala z zavezniško, želela, da so na sestanke vabljeni tudi italijanski kolegi antifašisti,¹⁵ slovenskim prosvetnim društvom pa so bila dana navodila, naj se povezujejo z italijanskim »Centro di cultura«, ki deluje v istem smislu.¹⁶

Nasprotno pa so Italijani v krogu tržaškega šolskega skrbništva pripravili poročilo o šolskem političnem vprašanju in predstavili načrt za ustanovitev ljudskih šol s slovenskim učnim jezikom. V njem so ZVU dokazovali, da vodstvo in nadzorstvo nad slovenskim šolstvom pripadata italijanskim oblastem in



Značilna simbolna opremljenost podeželskih šol na Krasu v času ZVU (hrani: Ivo Jevnikar, Trst).

da imajo Slovenci na območju tržaške občine pravico do tistih desetih šol, ki so jih imeli pod Avstro-Ogrsko, da so brez osnove zahteve po ljudskih šolah v samem Trstu, nesmiselne pa zahteve po slovenskih srednjih šolah. Načrt so poslali v urad poročnika Simona.¹⁷

Ko je slovensko šolstvo začelo delovati, so Italijani zaostrili nasprotno delovanje. Uporabljali so tisk, pa tudi osebne zveze in pisne pritožbe. Posebno odločno je proti slovenski šoli nastopil sam predsednik italijanskega ministrskega sveta.¹⁸

Italijani so si prizadevali, da iz prosvetnega oddelka naredijo popolnoma italijanski urad, ki bo urejal tudi slovenske šolske zadeve.¹⁹ Pri šolskem osebju na »sovraintendenci« je vladalo strupeno sovraštvo do Slovencev.²⁰ Italijanski skrajneži so s klevetami nastopili tudi proti Baragi in mu očitali, da pri na-

⁹ Vodja prosvetne komisije je pojasnil, da se mora ravnati po italijanskih zakonih, ker je dežela formalno še italijanska, da pa bo šola nevtralna, zato mora biti zastopnik za slovensko šolstvo politično distanciran od obeh strani, ker politika ne sme prevladati. S prepričevanjem ni bilo uspeha.

¹⁰ 7. avgusta 1945 se je Simoni sestal s člani prosvetnega oddelka pri PNOO (ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 4, Poročilo Prosvetnega oddelka, 7. 8. 1945 in AS 1818, škatla 1, fasc. 3, a. e. 7; AS 1818, škatla 1, fasc. 3, a. e. 8, in AS 1818, škatla 1, fasc. 3, Zapisnik Prosvetnega oddelka 11. 8. 1945 in Zapisnik prosvetnega oddelka, 14. 8. 1945).

¹¹ V Trstu Vittorio Rubini, v Gorici Guido De Vetta.

¹² *Primorski dnevnik*, 23. 8. 1945, Slovenske šolske knjige.

¹³ Junija in julija 1945 je delegate sprejemal načelnik Zavezniške prosvetne komisije ameriški polkovnik Washburne, od avgusta dalje pa poročnik John Simoni, vodja šolskega urada pri ZVU. S strani prosvetne komisije PNOO je na pogovor prihajalo po več predstavnikov hkrati, in sicer: France Bevk trikrat, Zorko Jelinčič sedemkrat, Drago Pahor petkrat, Jože Kosovel šestkrat, Danilo Turk štirikrat, Jože Pahor dvakrat, Marija Majnik, Jože Bevk in nekateri drugi pa po enkrat.

¹⁴ SŠM, fasc. 289, Zapisnik pogovora z zastopniki slovenskega šolstva pri PNOO in referentom za šolstvo pri ZVU, 7. 8. 1945.

¹⁵ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 4, str. 22–39 in SŠM, fasc. 289, Zapisnik pogovora polkovnika Washburna s Furlanom in Dragom Pahorjem, 7. 7. 1945.

¹⁶ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, Zapisnik seje prosvetne komisije, 15. 10. 1945.

¹⁷ Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 45.

¹⁸ Alcide De Gasperi je trdil, da šole zasedajo dijaki in profesorji, ki so jugoslovanski državljani, ker želijo zasesti Trst, pri čemer se »titovci in protikomunisti na skrivaj povezujejo« (Geržinič, *Boj*, str. 74–76).

¹⁹ Geržinič, *Boj*, str. 148.

²⁰ Prav tam, str. 156, v: poročila dr. Barage ZVU.

meščanju učnega osebja sodeluje s komunisti.²¹ Italijanska šolska uprava je dosegla, da so bili v državno službo imenovani le italijanski državljani.²² Posledica delovanja nacionalistično usmerjenih prosvetnih uradnikov je bila, da slovenski učitelji niso dobili stalne zaposlitve, ampak so bili imenovani le za eno leto.

To nesodelovanje PNOO z zavezniki tako v šolstvu kot v drugih upravnih ustanovah je ustvarjalo neugodno ozračje, ki je nedvomno vplivalo na neuspeh pogajanj o vprašanju slovenskega šolstva. »Ko je načelnik za civilne zadeve ZVU polkovnik Bowman spoznal, da slovenski levičarski krogi nočejo deliti oblasti z drugimi političnimi silami, je 11. avgusta 1945 izdal ukaz št. 11 o krajevni upravi, ki je pomenil odpravo narodnoosvobodilnih odborov in uvedbo okrožnih in občinskih predsednikov ter okrožnih in občinskih svetov.«²³ Ukaz št. 11 je v javnem življenju uveljavljal italijansko zakonodajo. Z njim je ZVU v con A uvedla italijanski upravni sistem, ki je bil v veljavi do 8. septembra 1943, kar je vplivalo tudi na predpise v zvezi z organizacijo šolstva.²⁴

Za ureditev slovenskega šolstva je ZVU izdala več predpisov, ki so bili pogoj za odprtje slovenskih šol. Za osnovne šole naj bi veljal italijanski učni načrt pred 8. septembrom 1943, očiščen fašistične navlake in z dodatki iz slovenske književnosti, slovenske zgodovine in zemljepisa. Dovoljeno naj bi bilo uporabljati le šolska besedila, ki jih je priznavala ZVU, delovati naj bi smele le šole, priznane s strani ZVU, ki bi bile apolitične.²⁵

Na ta ukaz so predstavniki PNOO odgovorili z odklonilnim stališčem v celoti, zavrnilo so tudi slovenske šole po zamisli ZVU. Namera ZVU, da v splošnem ostane v veljavi stara italijanska šolska zakonodaja, je bila za uradno slovensko stran nesprejemljiva, »ker bi posredno izničila tradicijo partizanskega šolstva in uveljavljala privilegiranost italijanskih šol.«²⁶ Vsem, ki bi se kot posamezniki odločili za sodelovanje z ZVU, so zagrozili, da bodo dobili, kar si zasluži vsak narodni izdajalec.²⁷

PNOO je postavljал zahteve, ki so bile v diametralnem nasprotju z načrti ZVU: odklanjali so italijanski šolski model, zahtevali so poučevanje slovenskega jezika v italijanskih šolah po načelu recipročnosti, ki ga je šolska ZVU načrtovala, Italijani pa zavračali; zgodovina naj bi vsebovala tudi narodnoosvobodilni boj, zemljepis pa naj bi obravnaval slovenski prostor, dana naj bi bila možnost uporabe šolskih beril iz Slovenije; z vseh vodilnih in učnih mest naj bi bili odstranjeni tisti, ki so bili obtoženi

kolaboracije, na šole pa naj bi bili nameščeni tisti, ki so morali pod fašizmom emigrirati.²⁸

Sodelovanje z demokrati in prebežniki iz Slovenije

Vabila ZVU za sodelovanje s prosvetno komisijo pri PNOO so se ponavljala. Zaradi načelne odklonitve predlogov ZVU se je zavezniška šolska uprava začela opirati na ljudi, ki so bili pripravljeni sodelovati z njo.

Pripravljenost za sodelovanje so pokazali politični prebežniki iz Slovenije in nekateri slovenski tržaški demokratično usmerjeni izobraženci, ko so uvideli, da skušajo Italijani izkoristiti nasprotovanje politiki ZVU.²⁹

Na sestanku 22. avgusta 1945 je poročnik Simon delegatom MOS povedal, da ima na razpolago nekaj profesorjev beguncev.³⁰ Za pristaše OF je bilo nesprejemljivo, da bi šolstvo dobili v roke tisti, ki so jih označevali za belogardiste in narodne izdajalce. Pri ljudskem šolstvu je PNOO obdržal mrežo svojih že obstoječih ljudskih šol. S strani PNOO so se napadi zaostrovali. »Na sodelovanje z belogardističnimi elementi iz načelnih razlogov pod nobenim pogojem in v nobeni obliki ne pristanemo. Zahtevamo, da pridejo ti vojni zločinci pred sodišča kot kolaboracionisti z nemškimi okupatorji, sami so se izločili iz narodne skupnosti, zato niso upravičeni govoriti in nastopati kot narodni zastopniki.«³¹ Ne glede na to je bil 18. avgusta za svetovalca za slovenske šole pri Zavezniški vojaški upravi imenovan dr. Srečko Baraga, ubežnik iz Slovenije.³² V šolski upravi so pomembna mesta dobili lokalni zavedni Slovenci, nekomunisti in politični emigranti iz domovine. Prof. Baraga je bil osrednja gonilna sila pri ustanavljanju in urejanju slovenskih šol v con A.

Med Slovenci v con A so se ideološka nasprotja zaostila. Vesti o profesorjih beguncih na čelu vodstva razvoja slovenskega šolstva so močno razburile pristaše Osvobodilne fronte. Ti so zatrjevali, da bodo znali svoje šolstvo organizirati in voditi sami in da ne potrebujejo varuštva iz Amerike. Sklicevali so se na strokovnjake, ki so med okupacijo slovensko šolstvo organizirali na osvobojenem ozemlju.³³

Povečala se je aktivnost PNOO, spremenila pa se

²¹ Prav tam, str. 169.

²² Prav tam, str. 131, v: Baragovo poročilo zaveznikom.

²³ Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 42.

²⁴ Bajc, Obnovitev, str. 10; Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 42.

²⁵ *Glas zaveznikov*, 18. 8. 1945, Kakšne bodo slovenske šole.

²⁶ Zorn, *Zavezniška*, str. 262.

²⁷ Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 42.

²⁸ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, Zapisnik prosvetne komisije, 14. 8. 1945.

²⁹ Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 45.

³⁰ Geržinič, *Boj*, str. 21.

³¹ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, a. e. 8, Zapisnik seje prosvetne komisije, 14. 8. 1945.

³² Dr. Srečko Baraga se je oglasil pri poročniku Simonu, da bi dosegel premestitev slovenske begunske gimnazije iz Moniga pri Trevisu v Trst. Med vojno je poučeval na realni gimnaziji v Ljubljani, nato emigriral in bil 7. februarja 1946 v Jugoslaviji v odsotnosti obsojen na smrt (Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 42; *PSBL*, I, str. 34).

³³ Geržinič, *Boj*, str. 21; *Primorski dnevnik*, 26. 8. 1945, Skrbni zaveznikov za slovensko šolo.

je tudi taktika. Kot edino odločujočo silo v šolskih zadevah so postavili *voljo ljudstva*. Ponavljali so svojo odločitev, da v nobenem primeru ne bodo pristali na to, da bi bili v vodstvu šolstva »belogardisti«, programi pa sestavljeni na osnovi italijanskih; učne knjige morajo biti ne samo slovenske, temveč sestavljene po načelih, o katerih je odločala pravkar zaključena krvava vojna. Kdor tega ne upošteva, ne upošteva ljudske volje.³⁴

Konec avgusta je prosvetna komisija PNOO svoja stališča še zaostрила z naslednjimi sklepi: Od dose-danjih načel v šolski politiki ne odstopamo, kjer ne bodo možne javne šole z našimi učitelji, bomo ustanovili privatne, zainteresirali bomo italijanske množice, da nam bodo pomagale v borbi za našo šolo, učiteljstvo naj vloži prošnje in naj sprejme službena mesta, določena od ZVU, učitelji, ki ne bodo nameščeni, se bodo zadržali za mladinsko in prosvetno delo, vsi učitelji naj bodo nadzorovani in kontrolirani, borbo za naše knjige opravljajo roditeljski sveti, aktivirati je treba profesorje in mednje postaviti svoje zaupnike.³⁵ Pojavljala so se nekatera skrajna stališča, ki so na kocko postavljala ustanavljanje slovenskih šol. »Bolje nič, kakor pa tako šolo, kot nam jo ponujajo zavezniki.«³⁶

Na osnovi vseh teh dogodkov si je ZVU že septembra 1945 ustvarila svoje mnenje, »da slovenski šolski odsek pri PNOO narekuje svojo šolsko politiko vsem učiteljem in staršem in da je slovenska šola le podaljšek odločitev, ki jih sprejemajo druge. Sklepali so, da so to povsem izpostave komunizma, ki jih ustvarja predvsem pripadnost ideologiji in ne narodu. Zavezniki so smatrali, da je zavzemanje za jugoslovanske (slovenske) šolske programe le uvoz ideologije in poskus vplivanja na dogovarjanja na mirovnih pogajanjih.«³⁷ »Kritiko fašističnega šolskega sistema so tako voditelji ZVU prenesli tudi na druge politične opcije, ki so si prizadevale iz šolstva ustvariti ekskluzivno propagandno sredstvo za širjenje lastne ideologije.«³⁸

Od septembra 1945 so se razmere zaostřile. Konflikti so se stopnjevali, ustvarjali pa so se tudi novi. PNOO in načelniki odsekov so delovali po navodilih iz Ljubljane, ki jih je prosvetnemu oddelku prinašal Boris Kraigher. Odločilna seja načelnikov oddelkov pri PNOO je bila 2. septembra, ko so dobili strateška navodila delovanja.

»Kraigher je poučil, da je potrebno poskrbeti, da za laži Zavezniške vojaške uprave izve javnost. Kritiziral je Slovenski poročevalec, ki je sporočal, da PNOO v Trstu odklanja sodelovanje z zavezniki. Menil je, da je



Kapetan Simoni s spremstvom na pregledu neke osnovne šole v tržaški okolici
(brani: Ivo Jevnikar, Trst).

to provokacija, povedati je treba drugače: 'Mi hočemo sodelovati, nočemo pa podpirati proti ljudskih institucij, starih fašističnih organov in ne moremo dovoliti, da bi ljudstvu odvzeli oblast. Mi odklanjamo odredbo št. 11 in ne odklanjamo sodelovanja z zavezniki.' In predstavil vizijo delovanja. Šole morajo biti. Učitelji bodo sprejeli službo, druga stvar pa je, kako bo ljudstvo te učitelje sprejelo. Kmetje bodo protestirali, če bodo zavezniške oblasti odstranile učitelja, ki so ga oni postavili, in na njegovo mesto dali drugega. Odredba št. 11 torej odklanja sodelovanje Zavezniške vojaške uprave z ljudstvom.

Naloga vseh odsekov je dajati predloge, da dobijo šole slovenske knjige. V časopisih je treba objavljati, kako hočemo imeti urejeno šolstvo, dokazovati pravilnost naših trditev in nepravilnost proti ljudskega postopanja. Pogrevati moramo vprašanja o vseh prosvetnih institucijah, ki jih je ustvaril fašizem, in trditi, 'da so hoteli dati fašizmu zunanji videz ljudske oblasti in ohraniti fašistično vsebino'. Reakcija želi, da bi obdržali zakone, ki so bili pod fašizmom. Mi pa brišemo vse staro in ustvarjamo novo. Vedno je treba dokazovati, kaj delajo oni in kako je bilo, ko smo bili mi na oblasti in kako je v Jugoslaviji. Treba je dajati predloge in pokazati, kako se dela. Treba je hoditi na okrožja in okrajne odbore, dajati nasvete in dopovedovati. Čuvati pa je treba, 'da ne dobi naša borba zunanjšega izraza, kakor da nočemo sodelovati z zavezniki'. 'Mi moramo argumentirano razkrinkavati, ker hočejo naše oblasti odstraniti in zato z njimi ne moremo sodelovati.' Prisotni so soglašali, da sodelovanje mora biti dvostransko, ne samo z ene strani, in dokazovali, da oni so sodelovali z zavezniki, ne pa zavezniki z njimi, ker so delali proti njihovim predlogom in jih dejansko tako odstranili. Očitati so tudi, da so zavezniki v stalnih stikih z njihovimi sovražniki – fašisti, sledijo njihovim nasvetom in te ljudi sprejemajo v službo.«³⁹

Navodila, izrečena na tem sestanku, so sprejeli vsi organi PNOO. Sklep predsedstva PNOO 3. septem-

³⁴ Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 46; *Primorski dnevnik*, 23. 8. 1945, Slovenske šolske knjige.

³⁵ ARS, AS 1818, škatla 10, a. e. 191, Zapisnik seje Prosvetne komisije 30. 8. 1945.

³⁶ Bajc, *Obnovitev*, str. 13.

³⁷ Gombač, *Slovensko šolstvo*, str. 187.

³⁸ Gabrič, *Kulturne ustanove*, str. 353.

³⁹ AS 1818, škatla 1, fasc. 3, Seja načelnikov odsekov PNOO, dne 2. 9. 1945.

bra 1945, da se zavrne vsako sodelovanje z ZVU, je postal vodilo delovanja tudi za prosvetni oddelek.⁴⁰ Dokazovali so, da so oni za sodelovanje z zavezniki, ne pa zavezniki z njimi. Trdili so, da zavezniki sodelujejo s sovražniki slovenskega naroda, fašisti in narodnimi izdajalci, ki jih sprejemajo v službo, in oživljajo fašistične institucije. Zahtevali so, da ljudstvo odloča o vsebini učbenikov in učiteljih ter da se ljudstvu ne sme odreči sodelovanja in mu vzeti pravice do oblasti.⁴¹

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je igralo na vse ali nič in ni bilo pripravljeno na kompromise. Predstavniki PNOO in njihovi somišljeniki si niso mogli predstavljati šole, v kateri bi bili nameščeni emigranti iz Slovenije. Tako so člani PNOO zavračali kakršenkoli stik z Barago, ker so ga imeli za kolaboracionista, kar je še bolj oviralo sodelovanje med PNOO in ZVU.

Nekajkrat je prišlo do konkretnih predlogov – bojkotirati zavezniško šolo. V začetku septembra 1945 je na konferenci PNOO prišlo celo do zamisli o premestitvi srednjih šol iz cone A v cono B, kjer bi bivali dijaki v domovih ter brezplačno prejemali hrano in prenočišče. Dijaki iz cone A naj bi se šolali zunaj tega ozemlja, na jugoslovanski strani: v Tolminu, Idriji, Postojni, Vipavi in Kopru.⁴²

Še bolj nesprejemljiv je bil predlog, naj bi slovenske dijake raje pošiljali v italijanske kot slovenske šole, slovenščine pa bi se učili na zasebnih tečajih, za katere bi skrbela različna društva.⁴³ Do takih drastičnih ukrepov ni prišlo, prišlo pa je do vrste spodbud, ki so bile v nasprotju s pravili zaveznikov. Odnosi med PNOO in ZVU so se vedno bolj zaostrovali.

Na oddelku za šolstvo ZVU se je nadaljevalo delo za ustanovitev slovenskih šol po predpisih okrožnice št. 4, kjer je sedmi odstavek določal, da bodo ljudske šole v slovenskem jeziku ustanovljene, kjer bo potrebno, in bodo v razmerju s slovenskim prebivalstvom vsakega kraja. Odprtje vsake slovenske šole mora odobriti višji častnik za civilne zadeve, pogoji za odobritev novih šol pa so število vpisanih učencev, usposobljenost učnih moči in razpolaganje s šolskimi prostori. ZVU bo uradno priznala le šole, ki se podrejajo njenim predpisom, in samo te bodo deležne njene gnotne podpore.⁴⁴

Glede organizacije in vsebine je Zavezniška prosvetna komisija sprejela nekatere predloge Prosvetne komisije PNOO, in sicer: o preimenovanju šolske komisije, poučevanju italijanščine le v slovenskih me-

stnih šolah in o nekaterih vsebinskih spremembah zemljepisa in zgodovine, kar kaže primerjava med prvotno zasnovo in kasnejšimi spremembami učnega načrta ZVU.⁴⁵ V slovenskih šolah v coni A pod vodstvom ZVU je tako ostal v veljavi italijanski šolski sistem. Učenci se niso učili zgodovine osvobodilnega gibanja, saj se je učni načrt zgodovine ustavil pri letu 1918. Na prvem mestu v predmetniku pa je bil po stari tradiciji naveden verouk.

Ko je bilo vse pripravljeno, je bilo sklenjeno, naj se začne vpis najprej v srednje in potem še v osnovne šole. Razglas je določal, da naj bi vpis v osnovne šole potekal v času od 17. do 22. septembra po vseh krajih v šolskih prostorih, kjer pa teh ni, v župniščih ali v prostorih, ki jih določijo občine.⁴⁶ Poudarjeno je še bilo, da ima nadzor nad šolami izključno ZVU.⁴⁷ Objavljen je bil poziv vsem učiteljem in profesorjem, naj se javijo pri šolskem skrbniku in oddajo pisno prošnjo za službo.⁴⁸

V času od 15. do 18. avgusta 1945 je Baraga šolam razdeljeval uradne obrazce za vpisovanje otrok po slovenskih šolah. Večina učiteljev, predstavnikov NOO in duhovnikov, na katere se je obrnil v krajih, kjer naj bi šole delovale, ni sprejela vprašalnih pol, češ da ima vse to v rokah NOO. To dokazuje, da so NOO že vzpostavili absolutno oblast.⁴⁹

Ustanove in organizacije, ki so delovale pod vodstvom PNOO, so nastopile proti vpisovanju v šole pod okriljem Zavezniške vojaške uprave, zlasti v srednje šole. Osnovne šole so bile večinoma že pod vodstvom Prosvetne komisije PNOO, ker podeželja ZVU ni mogla obvladovati.

V *Primorskem dnevniku* so sprožili silovito gonjo proti osebam, ki so jim bila zaupana odgovorna mesta v šolski upravi. Prvi napad je bil že 11. septembra. V članku *Ali bomo zaupali otroke izdajalcem?* pozivajo, naj odstranijo premagane fašistične izdajalce in mednarodno reakcijo, ki se je vrnila kot pregraja med vas in naše primorsko ljudstvo obeh narodnosti. Naslednji dan v članku *Zavezniki, dovolite, da sodelujemo z vami* napadajo zavezniško šolsko oblast in nadaljujejo z napadi na tiste, ki so ji pomagali pri ustanavljanju slovenskih šol. Šolo, ki so jo organizirali zavezniki, so prikazovali v najtemnejših barvah. Največkrat so oporekali pouku italijanskega jezika, italijanskim zakonom, učnim načrtom, šolskim knjigam in sodelavcem pri organizaciji šolstva, češ da so fašistični in belogardistični, da niso taki, kot jih hoče ljudstvo.⁵⁰

Situacija je bila skrajno kritična. Baraga je bil razburjen. Vprašanje je bilo, ali bo zaradi pomanjkanja učencev načrt propadel. S tem bi se uresničile italijanske napovedi, da Trst nima slovenskih srednješolcev

⁴⁰ SŠM, fasc. 289, Sestanek vodstva šolstva sežanskega okraja s Simonijem, 3. 10. 1945.

⁴¹ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, Seja načelnikov PNOO, dne 2. septembra 1945, in AS 1818, škatla 1, fasc. 7, Zapisnik seje prosvetne komisije pri PNOO, 3. 9. 1945.

⁴² ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 2, Poročilo konference v Ajdovščini, 5. 9. 1945.

⁴³ Bajc, Obnovitev, str. 11.

⁴⁴ Okrožnica št. 4, v: Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 48.

⁴⁵ Pahor, *O ljudskošolskih*, str. 276, 277.

⁴⁶ *Glas zaveznikov*, 7. 9. 1945.

⁴⁷ *Glas zaveznikov*, 8. 9. 1945.

⁴⁸ *Glas zaveznikov*, 10. 9. 1945.

⁴⁹ Geržinič, *Boj*, str. 35–41.

⁵⁰ Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 49.

in učencev. Grozila je nevarnost, da bodo zavezniki zaradi nezadostnega vpisa ta načrt opustili. Baraga se je v tiski obrnil na kateheta Matijo Škabarja in ga prosil, naj mu uredi srečanje z zavednim Slovincem, povezanim s PNOO. Na srečanje je 12. septembra prišel dr. Frane Tončič. Dr. Baraga mu je predstavil položaj ter pojasnil, da če načrt za ustanovitev slovenskih srednjih šol propade zaradi nezadostnega števila učencev, bodo krivi tisti, ki ustanavljanje šol ovirajo. Spomnil ga je na pogoje, ki jih je postavila ZVU, in opozoril na nevarnost, da bodo o slovenskem šolstvu odločali Italijani. Pokazal mu je uradni predlog »proveditorija« (šolskega skrbnika), ki zanika potrebo po večjem številu slovenskih osnovnih šol in zatrjuje, da je zahteva po slovenski srednji šoli samo politično orožje. Opozarjal je, da gre za ure. Če zamudimo, Slovenci v Trstu in Gorici nikdar več ne bodo imeli slovenskih srednjih šol.

Čez noč je prišlo do spremembe stališč. V virih ni navedeno, s kom je dr. Tončič govoril, dejstvo pa je, da je *Primorski dnevnik* 13. septembra 1945 objavil poziv k vpisovanju v srednje šole, da s tem pokažemo upravičenost naših zahtev po slovenskih srednjih šolah. Pozneje se je izvedelo, da je tisto noč dr. Josip Abram vodstvu PNOO zagrozil, da ga bodo nacionalisti zapustili, če ne bo dovolil vpisovanja v slovenske srednje šole, ki jih ustanavlja ZVU.⁵¹ Prosvetni oddelek PNOO je osnovnošolskim učiteljem naročil, naj se ne prijavijo na zavezniške šole, ampak naj se šole organizirajo tako, da učitelje predlagajo na roditeljskih sestankih, predlaganega učitelja pa naj priznajo Angleži in mu izdajo dekret.⁵²

Nalogo vpisovanja so po ukazu PNOO prevzeli roditeljski sveti. V slovenske osnovne šole z območja današnjega tržaškega ozemlja se je po navedbi Antona Kacina vpisalo 3774 otrok.⁵³ Na območju kasnejšega Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), ki je danes pod Italijo, je bilo tako ustanovljenih 33 osnovnih šol, leto kasneje pa še 9, skupno torej 42 šol.⁵⁴ Na celotnem območju cone A pa je bilo stanje naslednje: V Trstu je začelo delovati 13 šol z 2709 učenci,⁵⁵ v tržaškem okrožju 40 šol z 2865 učenci, v goriškem okrožju pa 114 šol z 8144 učenci. V coni A je torej delovalo 167 šol s 13.718 učenci.⁵⁶

Ko je bilo opravljeno vpisovanje v srednje in

osnovne šole s slovenskim učnim jezikom, je bil izdan ukaz št. 8. 8. oktobra 1945 je poročnik Simoni povabil vse tri »sovrintendente« (šolske skrbnike, referente) in okrožna inšpektorja, prof. Vladimirja Žitka in dr. Antona Kacina, oba italijanska inšpektorja ter nekatere še neimenovane ravnatelje in jim prebral oba zakonska predloga za ustanovitev slovenskih srednjih in osnovnih šol. »Sovrintendente« Rubini je gospoda poročnika zaskrbljeno vprašal, kam bodo ti otroci šli, ko bodo končali slovenske šole. Simoni ga je prekinil in ostro zavrnil, da to ni njegova skrb, ampak skrb njihovih staršev. Italijanski šolniki so se ves čas priprav držali ob strani. Večina je na delo za slovenske šole gledala z nasmehom. Bili so prepričani, da slovenskih šol v Trstu ne bo, ker ni učencev in učiteljev. Toda polkovnik Alfred Bowman je podpisal ukaz in šolstvo je bilo uzakonjeno.⁵⁷

Z ukazom ZVU št. 8 o ustanovitvi slovenskih ljudskih šol je bilo določeno, da se ustanovijo slovenske šole v občinah, kjer so obstajale slovenske šole pred 1. junijem 1914, in v občinah, kjer v oddaljenosti 4 km prebiva 25 otrok, ki žele obiskovati slovensko šolo. Odprtje in poslovanje vsake šole določa prosvetni oddelek ZVU. Ustroj slovenskih ljudskih šol bo enak ustroju, ki ga določajo zakoni, veljavni pred 8. septembrom 1943 za italijanske ljudske šole, razen sprememb, ki izvirajo iz posebnosti slovenskega učnega jezika in kulture. Po potrebi bodo ustanovljeni tudi vzporedni razredi. Učitelji in uslužbenci bodo nameščeni po veljavnih zakonih. Vse potrebne spremembe dovoljuje načelnik prosvetnega oddelka ZVU. Šole se vzdržujejo in oskrbujejo po veljavnih zakonih. Za šolske prostore skrbijo občine. Vsa spričevala in listine, ki jih imenovane šole izdajajo za Tržaško in Goriško, so v slovenskem jeziku in so enakovredne sorodnim spričevalom in listinam, ki jih izdajajo ostali državni uradi.⁵⁸

Obnovitev pod fašizmom uničenega slovenskega šolstva je torej stekla. Pouk se je začel oktobra 1945. Vodstvo šolstva pri ZVU je prevzelo višje šolsko nadzorništvo. Višjemu šolskemu nadzorniku je bil dodeljen slovenski okrožni nadzornik, ki mu je bilo poverjeno vodstvo slovenskih osnovnih in višjih srednjih šol.

ZVU je Prosvetni komisiji PNOO poslala svoja stališča in predstavitev dejanskega stanja. V 21 točkah je Simoni obrazložil šolsko politiko ZVU do slovenskih šol. Pisanje časopisne kampanje je zavračal kot netočno in obsojal zavrnitev sodelovanja PNOO z zavezniško šolsko upravo. Nasprotoval je nameščanju pomožnih učiteljev (brez poklicne izobrazbe) ter zavrnil predloženi učni načrt, ker se ni skladal z zavezniškimi pojmovanji o apolitičnosti šole. PNOO je seznanil z zahtevo, da bodo morali nameščeni učitelji

⁵¹ Pavletič, *Prarealci*, str. 55; Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 52.

⁵² ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 8, Zapisnik seje Prosvetne komisije, 18. 9. 1945.

⁵³ Kacin, *Šola*, str. 75, 76.

⁵⁴ Tu niso všteti tiste šole in kraji, ki so leta 1947 prišli pod Jugoslavijo. Takrat je bila slovenska šola tudi v Trziču in Ronkah ter v Ločinu in Krminu. Teh štirih šol danes ni več.

⁵⁵ Že v začetku šolskega leta 1945/46 je bilo v Trstu in okolici v slovenskih osnovnih šolah vpisanih 2113 otrok: pri Sv. Jakobu 527, pri Sv. Ivanu 303, pri Sv. Ani 305, v Rojanu 246, v Barkovljah 137, v Škednju 234, na Občinah 170, na Katinari 113 in v Trebčah 64 (*Glas zaveznikov*, 10. 10. 1945).

⁵⁶ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, Zapisnik seje prosvetne komisije 15. 10. 1945.

⁵⁷ Bratina, Udovič, *Slovenska šola*, str. 55.

⁵⁸ Ukaz št. 8, v: Šah, *Pregled*, str. 90; Kacin, *Slovensko šolstvo*, str. 134.



Inšpekcijski obisk zavezniškega referenta za šolstvo s spremstvom na tržaški osnovni šoli (hrani: Ivo Jevnikar, Trst).

podati častno izjavo, da v šolah ne bodo poučevali zgodovine zadnje dobe. Prosvetna komisija je Simonovo obrazložitev s svojim komentarjem poslala po-drejenim organom.⁵⁹

Ob otvoritvi slovenske šole so predstavniki ZVU nagovorili slovenske učitelje v Trstu in Gorici. V svojem govoru je polkovnik Bowman poudaril, da je treba združiti vse sile v boju proti nevednosti in nestrpnosti ter iskati rešitev človeštva v bratstvu in skupnosti. Otroke je treba učiti, da se bodo med seboj razumeli, spoštovali in si zaupali, ter jih vzgajati v duhu medsebojne strpnosti ter svobode misli in izražanja v odkritem, poštenem demokratičnem duhu.⁶⁰ Tisti, ki so povzročili vojno in še čutijo mržnjo do poraženega sovražnika, niso zmožni ustvarjati na trdih temeljih nepristranskosti, ki naj bi bila podlaga človekovih pravic. »Iz teh šol pa morajo biti odstranjeni vsi politični vplivi in vse zapreke, ki bi ovirale doseči vzgojni namen demokratičnih idealov.«⁶¹

Prosvetna komisija pri PNOO je šolstvo še naprej urejala po svojih načrtih

PNOO je vpis v slovenske šole očitno podprl s stisnjenimi zobmi in figo v žepu. Članom Prosvetne komisije je bilo povedano, da se razmerje do šolske oblasti ZVU ni spremenilo. Borbo za »svobodno« slovensko šolo bodo v glavnem vodili roditeljski sveti. PNOO je vztrajal pri svojem in odnos do ZVU pojasnil tako: Naše stališče je, da sodelujemo z ZVU povsod, kjer se priznava naša ljudska oblast, iz načelnih razlogov pa odklanjamo sodelovanje na vodilnih upravnih položajih. Zahtevamo svobodno slovensko šolo, priznanje poklicnih in pomožnih učiteljev ter poučevanje italijanskega jezika po načelih »reprocitete«. ⁶² Na sestanku Prosvetne komisije

PNOO 15. oktobra 1945 so bili sprejeti naslednji sklepi: Pouk se bo začel na vseh šolah, kjer so dani pogoji. Roditeljski sveti naj predlagajo učitelje za ljudske šole. Učne moči nastavlja PNOO na osnovi predlogov prosvetne komisije. Okrožja in okraji ne smejo nastaviti nikogar brez predhodne odobritve PNOO. Za vse učitelje se uvede službeni list in kartoteka. Nadzornik mora imeti točen pregled dela vsakega posameznega učitelja v svojem delokrogu. Učitelji morajo odkloniti izjavo, da ne bodo poučevali zgodovine osvobodilne borbe. Pomožni učitelji se lahko udeležijo učiteljskih tečajev ZVU, če bo zavezniška oblast to zahtevala.⁶³

PNOO je še naprej zahteval, naj ZVU sprejme njegove pogoje, ker bodo le tako priznali zavezniško avtoriteto. To pa je imelo nasproten učinek. Sledilo je ostrejšo odločanje zavezniške uprave na osnovi določil okrožnice št. 9, ki je bila objavljena že 16. oktobra 1945.

Okrožnica št. 9 z dne 16. oktobra določa pogoje za priznanje šole in učiteljev. Uradno so priznane tiste slovenske šole s slovenskim učnim jezikom, ki so ustanovljene v skladu z izdanimi okrožnicami. Samo priznane šole smejo uporabljati javna šolska poslopja, samo uradno priznani učitelji prejemajo plačo, za uradno priznane šole se vzdržujejo stavbe in oprema. V prejšnjih letih priznane šole smejo delovati, vendar morajo učenci izpite opravljati na javno priznanih šolah.⁶⁴

Poleg političnih je bilo pri obnovi slovenskih šol tudi veliko stvarnih težav. Šolska poslopja so bila večinoma poškodovana, potrebna obnove ali novogradnje. ZVU se je resno lotila te naloge.

Še več težav je bilo z učitelji. Pomanjkanje so reševali z nekvalificiranimi učnimi močmi, včasih z zelo pomanjkljivo izobrazbo. Da bi rešila te težave, je ZVU leta 1946 organizirala dva strokovna tečaja: šestmesečni tečaj z 48 slušatelji na učiteljskišči v Gorici in dvomesečni tečaj z 210 udeleženci na realni gimnaziji v Trstu. Slušatelji so prejeli redno mesečno plačo ter se obvezali, da bodo v naslednjem letu sprejeli učiteljsko mesto pri ZVU. Po opravljenih izpitih so dobili tudi kvalifikacijsko spričevalo. Na tečaju v Trstu je udeležence nagovoril Simoni, ki je od učiteljev zahteval iskreno sodelovanje. Opozoril je na krivične obsodbe ZVU v nekaterih časopisih. Potožil je, da tri četrtine svojega dela posveča slovenski šoli, s katero ima veliko težav, ki izhajajo iz tega, ker so nekateri obrnjeni na vzhod in zavračajo vse, kar ponujajo zahodni zavezniki. Očital je tudi, da si je nekdo vzel pravico prikrajšati otroke za učenje še enega jezika, ker je na željo nasprotnikov ZVU postala italijanščina neobvezen predmet.⁶⁵

⁵⁹ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, a. e. 16, Zapisnik seje Prosvetne komisije PNOO 15. oktobra 1945.

⁶⁰ Glas zaveznikov, 11. 10. 1945.

⁶¹ Glas zaveznikov, 17. 10. 1945, Sestanek tržaških učiteljev.

⁶² ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, a. e. 16, Zapisnik seje Prosvet-

tne komisije, 15. oktobra 1945.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Okrožnica št. 9, Trst, 16. 10. 1945, Šah, Pregled, 90, 91.

⁶⁵ Glas zaveznikov, 17. 2. 1947.

Posebna težava so bili učbeniki. Učbenikov, uvoženih iz Slovenije, ZVU ni odobrila, nove učbenike po smernicah PNOO je za to območje že leta 1945 pripravil Jože Pahor, in sicer začetnico Naša beseda in berilo za 3. in 4. razred Svobodna pota. Učbenika sta didaktično ustrezna, vendar ju zavezniki niso potrdili, verjetno zaradi Titove fotografije in vsebine iz NOB. Prvo knjigo Abecednik je ZVU izdala februarja 1946, do konca prvega šolskega leta je izšlo še eno berilo in dve računici za osnovno šolo. Teh ni sprejel PNOO. Tako so učbenike, ki jih je izdal PNOO, po šolah odstranjevali zavezniki, zavezniške učbenike pa nasprotniki zavezniške šole.⁶⁶

Dvovladje in dve formalni poti

Težave pri delovanju slovenskih šol so se nadaljevale. Dokončno sta se oblikovali dve formalni poti, ki se nista srečali vse do podpisa pariške mirovne pogodbe februarja 1947. Š prihodom razmejitvene komisije na to območje se je politični položaj zaostroval ter vplival na življenje in dogajanje v coni A.⁶⁷

Januarja 1946 je zavezniški referent za šolstvo uvedel prakso tedenskih sestankov s predstavniki prosvetne komisije PNOO. V spomladanskih mesecih leta 1946 jih je bilo najmanj sedem. Do zblíževanja stališč ni prišlo.

25. januarja 1946 so izšli prilagojeni Programi in navodila za ljudske šole, ki jih je pripravilo poveljstvo ZVU. Poročnik Bowman je v uvodu poudaril, da je njihova vsebina v smislu navajanja k solidarnosti in strpnosti, k pravi in iskreni demokraciji, (...) »cilj npravne in državljanske vzgoje je predvsem oblikovanje značaja s stvarnim upoštevanjem osebne svobode«.⁶⁸

Učni načrt je določal, da se italijanščino poučuje od tretjega razreda dalje in da starši lahko pisno sporočijo, da se njihov otrok ne bo učil italijanščine ali ne bo obiskoval verouka.⁶⁹

Z učnimi načrti, ki so veljali od Gentilejeve šolske reforme dalje, tudi Baraga in drugi podporniki zavezniške šole niso bili zadovoljni, češ da oblikujejo ljudi, ki niso sposobni lastnega razmišljanja, saj je fašizem iz šol odstranil vse tiste predmete, ki se naslanjajo na empirijo in spodbujajo logično mišljenje. Zato so predlagali spremembe zlasti v srednjem šolstvu.⁷⁰

Zastopniki OF zahtevajo popolnoma neodvisno šolstvo, ki bi ga ZVU formalno priznala. PNOO je prek predstavnikov prosvetne komisije ZVU očital, da krši pravice Slovencev, da ne dopušča avtonomnega šolstva in da oživlja stare predpise in s tem fašistič-

ne težnje. Zahtevali so popolno kulturno avtonomijo, učne načrte z vojnimi in ideološko interpretiranimi dogodki, učilnice, okrašene s Titovo sliko, ker je to portret heroja, in šole z razobešeno jugoslovansko zastavo, ker je to zgodovina in ne politika. Zavzemali so se za rabo šolskih knjig, ki so izšle v Sloveniji, in za odločanje pri nameščanju učiteljev. ZVU so očitali uvedbo italijanščine kot učnega predmeta v slovenske šole in zahtevali enakopravnost slovenščine v italijanskih šolah.

Na očitke so predstavniki ZVU odgovarjali, da bi upoštevanje zahtev PNOO pomenilo popolno odpravo italijanskih zakonov, uvedbo zgodovine NOB, ki bi vnesla v šole politični vidik, in nameščanje ne-kvalificiranih učnih moči, kar bi bistveno spremenilo ustroj šolstva. Postavljali so jasne in dosledne zahteve: priznanje enotne uprave in ustroja za slovenske in italijanske šole; strokovno vodstvo šol; ZVU učno osebje sprejema kot posameznike, ne pa kot predstavnike političnih skupin. Šolniki morajo slediti navodilom, ki jih daje vrhovna zavezniška šolska oblast; šola mora biti obvarovana vsakega političnega delovanja in vpliva; šolska vzgoja mora temeljiti na splošnih pedagoških načelih.⁷¹ Glede učnega načrta je Simoni utemeljeval, da so bili načrti, ki jih je predlagal PNOO, zavrtnjeni, ker učijo le o NOB, politika pa ne sodi v šolo. Zato je zatrdil, da v šoli ne bo trpel nobene politike, ne take ne drugačne.⁷² O nameščanju učiteljev je bilo povedano, da ta pravica sodi v pristojnost Zavezniške vojaške uprave, ki učitelje plačuje. Nastopali so proti pritiskom na starše in učitelje ter proti zahtevam o izboru šolskih knjig. Simoni je posebej poudarjal, da mora biti šola šola in ne politika. Kam pridemo, če se v šoli uganja politika, vidimo prav pri fašizmu.⁷³ »Kritiko fašističnega šolskega sistema so tako voditelji ZVU prenesli tudi na druge politične opcije, ki so si prizadevale iz šolstva ustvariti ekskluzivno propagandno sredstvo za širjenje lastne ideologije.«⁷⁴

Da bi spremenili pogled na šolstvo, je ZVU v Trstu organizirala kongres za učitelje, na katerem so jim predstavili ameriški in angleški šolski sistem. Na njem je govoril tudi Washburne. Pojem svobode je razlagal v smislu neodvisnosti in možnosti. Izjavil je: Svoboda neodvisnosti, ki ni omejena s svobodo drugega, je totalitarizem.⁷⁵

Šolska politika ZVU se je trudila biti jasna. Poudarjali so, da imajo otroci pravico do šole v svojem jeziku, vendar je za dobro uspevanje otrok bistveno, da se v šoli uče spoznavati resnico, da si pridobijo znanje brez političnih pritiskov in da so lahko kot odrasli svobodni in svobodno izbirajo politično opredelitev.

⁶⁶ Glas zaveznikov, 26. 6. 1946.

⁶⁷ Gombač, Slovensko šolstvo, str. 188.

⁶⁸ Geržinič, Boj, str. 50, v: Učni načrt, str. 6.

⁶⁹ Prav tam, str. 50.

⁷⁰ Prav tam, str. 145, 146.

⁷¹ Glas zaveznikov, 4. 2. 1946.

⁷² SŠM, fasc. 289, Poročilo o sestanku v Sežani s Simonijem, 4. 10. 1945.

⁷³ Bratina, Udovič, Slovenska šola, str. 47.

⁷⁴ Gabrič, Kulturne ustanove, str. 353.

⁷⁵ Glas zaveznikov, 20. 2. 1946.

»Svobodna vzgoja je prav tako dragocena, prirojena pravica, kakor svoboda tiska.«⁷⁶

Posredne in podtalne oblike ideološkega boja

PNOO je izvajal drugačno strategijo podtalnega delovanja, s katero naj se v šolstvu uveljavi volja ljudstva. Svoj vpliv je PNOO hotel doseči z ignoriranjem, peticijami, delegacijami, stavkami, protestnimi shodi in kritiko ZVU v dnevnem časopisu.

Največji učinek v boju zoper ZVU je imela smrtna obsodba Srečka Barage na ljubljanskem sodišču. *Primorski dnevnik* je 9. februarja 1946 z mastnimi črkami zapisal: »Vojni zločinec Srečko Baraga obsojen na smrt.« To je spodbudilo še srditejša protestna delovanja.

Roditeljski sveti so bili zelo aktivni in neposredno zadolženi za boj »proti vsem karakteristikam zavezniške šole«. ⁷⁷ Opravili so vpisovanje otrok v šolo, predložili ZVU vloge za priznanje šol in predlagali učne moči v potrditev. ⁷⁸ Pridobivali so ljudi za proteste proti učnemu osebju, kar ni bilo težko. Ljudje so bili pripravljeni odklanjati zlasti učitelje in profesorje, ki so med vojno poučevali v šolah pod okupatorjevim nadzorom, pa naj je bilo na Primorskem ali v Jugoslaviji. ⁷⁹

Roditeljski sveti so na začetku šolskega leta 1946/47 po navodilih PNOO pripravili vrsto protestnih zborovanj žensk in otrok, kjer so protestirali proti učiteljem, ki jih je postavila ZVU.

Evidentirana je vrsta incidentov proti učiteljem na Tržaškem in Goriškem, ki so sprejemali delovna mesta pri Zavezniški vojaški upravi. Učiteljem so grozili in jim preprečili vstop v šolo. Po navodilih PNOO starši svojih otrok niso pošiljali v šolo. Sovražno so bili javno napadeni politični emigranti, označevali so jih za izdajalce in kolaboracioniste, zahtevali so odstranitev dr. Barage. ⁸⁰

Simoni je zahteval, naj predložijo obremenilne dokaze, ker jih brez krivde ne morejo odpustiti. Washburne pa je opozarjal, da nekdo, ki se ne strinja s Titovo politiko, še ni kolaboracionist. ⁸¹

Zavezniška vojaška uprava je pri svojih namestitvah vztrajala le v mestnih središčih. V okoliških vaseh pa je morala popustiti in številne učitelje odpoklicati. Lokalne oblasti so nameščene učitelje nad-



Osnovnošolski učenci na podeželski šoli na Krasu v času ZVU (brani: Ivo Jevnikar, Trst).

zorovale in nekatere z različnimi ukrepi prisilile, da so se umaknili. To se je zgodilo v Borštu, Božičih, Sv. Barbari, Šempolaju, Ronkih, Tržiču, Devinu, Sesljanu, Skopem, na Škofijah in Repentabru, pa verjetno še kje. ⁸²

Sestanki in protestni shodi so imeli cilj doseči politizacijo šole. Demonstracije so bile pogosta oblika izražanja volje in zahtev polilegalne oblasti. Množice so šle na cesto, ko je zavezniška vojaška policija odpustila več učiteljev, ki so bili začasno nameščeni brez poklicne kvalifikacije, se ukvarjali s politiko in niso spoštovali odredb ZVU.

Svoj politični pomen so imele tudi splošne stavke s pomenljivimi parolami in stavke dijakov, ki so se jih z navdušenjem udeleževali. Da imajo na učence vpliv navodila PNOO, se je čutilo tudi v razredih. Odločno in tudi grobo so nastopali proti profesorjem, političnim beguncem, posebno proti Baragi. ⁸³ Zavezniki so ocenili, da so stavke politične manifestacije, prav tako pa tudi vse proslave in praznovanja.

Zelo oster boj proti slovenski šoli, kakršno je organizirala ZVU, je potekal v časopisu *Primorski dnevnik*. Stopnjevale so se ostre kritike sistema ZVU, ki so se od jeseni 1945 dnevno pojavljale v *Primorskem dnevniku*, kar je poglobljalo nesoglasja med obema stranema. To glasilo OF je v prvih treh povojnih letih objavilo 95 člankov z izrecno kritično vsebino do šole ZVU in proti »reakcionarnemu učnemu osebju«. Leta 1945 je bilo 16 takih člankov, leto kasneje 35, leta 1947 še 30, do resolucije informbiroja pa še 14. O uspešnosti in neuspešnosti časopisne kampanje lahko sodimo le po doseženih rezultatih, ki niso bili vedno najboljše. ⁸⁴

PNOO ter njegove komisije in odbori so vzdrževali vzporedne šolske strukture, ki so ohranjale nepriznано avtonomijo, zlasti pa močan vpliv na učno

⁷⁶ Glas zaveznikov, 25. 11. 1946.

⁷⁷ Bajc, Obnovitev, str. 12.

⁷⁸ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, a. e. 16.

⁷⁹ Bajc, Obnovitev, str. 12.

⁸⁰ Simoni je predstavnikom PNOO svojega pomočnika prof. Barago predstavil na sestanku 8. januarja 1946. Nihče se ni ozrl, Danilo Turk-Joco pa je vstal in odšel iz sobe z utemeljitvijo, da ne sodelovati s »kolaboranti«. Predstavniki PNOO so zatrjevali, da so pripravljeni sodelovati z ZVU, toda brez »izbeglic« iz Jugoslavije. Profesorje emigrante, ki so prišli v Trst in sprejeli pedagoško delo na srednjih šolah, so obtoževali, da so izdajalci in domobranski oficirji.

⁸¹ SŠM, fasc. 289. Poročilo sestanka članov prosvetne komisije s predstavniki ZVU, 21. 2. 1946.

⁸² Bajc, Obnovitev, str. 13.

⁸³ SŠM 289, Poročilo o sestanku Simonija s 60 zastopniki staršev v Sežani, 26. 10. 1945; Pavletič, *Pravealci*, str. 141–143.

⁸⁴ Bajc, Obnovitev, str. 13.

osebje, starše, učence in dijake. Slovenska prosvetna komisija je postajala vse močnejša v svojem ilegalnem delovanju na vsem šolskem področju. Nastavljala je svoje učitelje in šolske nadzornike, pripravljala učbenike ter dajala navodila učiteljem, zlasti za pouk zgodovine, uporabo simbolov NOB itd. Navodila za delo in pritiski na učitelje so se izvajali na osebni ravni in na učiteljskih konferencah.

Delovne razmere so postajale kaotične. Napetost je od spomladi 1946 neprestano naraščala. Januarja in februarja 1946 je bilo učno osebje na zaslišanju pri »epuracijski« komisiji ZVU, kjer so jim postavljali predvsem vprašanja političnega značaja. Februarja so začeli odpuščati nekatere neposlušne učitelje. Vrstile so se provokacije na obeh straneh, ki so se vztrajno stopnjevale. Marca je prišlo do več zaplemb učnih knjig. Sam Simoni je opravljal šolski nadzor in v nekaterih šolah zaplenil večje število knjig zasebne izdaje (v Barkovljah, pri Sv. Ivanu). Pri tem so ga spremljale oborožene enote civilne policije, kar je pri ljudeh vzbujalo odpor.⁸⁵

Spomladi 1946 je bilo objavljenih še nekaj dodatnih pogojev za priznanje slovenskih šol: upoštevanje predpisov, uporaba potrjenih učbenikov in pouk po potrjenih programih. Le te šole so bile deležne gmotne podpore.⁸⁶ ZVU je začela zapirati nekatere šole, ki se niso podrejele njenim predpisom. Najhujši ukrep je bil izrečen 11. julija 1946, ko je ZVU odpuстила 114 učiteljev in odrekla pravico javnosti 82 slovenskim šolam.⁸⁷ Od 162 šol pa je imelo pravico javnosti le 80 šol, okvirno vsaka druga.⁸⁸ Daljši sestavek Resnica o šolstvu pa je javnosti predstavil, kaj vse je ZVU naredila za slovenske šole.⁸⁹

Med pristaši osvobodilnega gibanja in pri oblasteh v Sloveniji je odpuščanje slovenskih učiteljev naletelo na velik odpor in oster negativen odmev. Ponovno so bili potrjeni že sprejeti sklepi in učiteljem dana navodila: »Od dosedanje šolske politike ne odstopimo. Kjer ne bodo možne javne šole z javnim učiteljstvom, bomo ustanovili privatne. Učiteljstvo naj vloži prošnjo za službo na ZVU in podpiše reverz s 'pristavkom', da se pokorava odredbam ZVU, če ne nasprotujejo interesom ljudstva. Učiteljstvo naj sprejme službena mesta, določena od ZVU. Tisti učitelji, ki ne bodo nameščeni, ostanejo v Trstu za mladinsko in prosvetno delo. Učiteljstvo, ki bo nastavljeno od

ZVU, naj bo nadzorovano in kontrolirano. Borba za naše knjige ostane v okviru roditeljskih svetov, aktivirati je potrebno profesorje na srednjih šolah in postaviti mednje našega zaupnika.«⁹⁰

Za šolsko leto 1946/47 je ZVU Slovencem postavila nove zahteve in pogoje, jasne in dosledne: priznanje enotne uprave in ustroja za slovenske in italijanske šole; vodstvo mora biti poverjeno strokovnim močem; ZVU sprejema učno osebje kot posameznike, ne pa kot predstavnike političnih skupin; šolniki morajo slediti navodilom, ki jih daje vrhovna zavezniška šolska oblast; šola mora biti obvarovana vsakega političnega delovanja in vpliva; šolska vzgoja mora temeljiti na splošnih pedagoških načelih. V začetku šolskega leta 1946/47 je ZVU vse bolj neposredno odgovarjala na napade slovenske strani in večkrat naglas ponovila, da ne bo pristala na politizacijo šolstva. ZVU je 25. novembra 1946 v poročilu zapisala, da bo priznala le tiste slovenske šole, ki se pokoravajo njenim predpisom. »Vse šole, ki sprejemajo in poučujejo otroke v obvezni šolski starosti od 6–14 let brez odobritev ZVU, ima zavezniška vojaška uprava za tajne in nezakonite.« ZVU pa v okviru veljavnih zakonov slovenskim šolam pušča proste roke.⁹¹

Zavezniške oblasti je jezilo, da so bile slovenske šole okrašene s političnimi parolami in slikami jugoslovanskih voditeljev, pa tudi to, da so učitelji uporabljali učbenike, ki jih ZVU ni priznala. Zahtevala je depolitizacijo šolstva. Takšno delovanje je ocenjevala kot izkoriščanje šole v političnopropagandne namene. Neposredno je napadla politična stališča PNOO: »Poskusi za uvajanje politike v šole so vedno simbolični za pričetek totalitarne oblike vlade. Svoboda vzgoje je prav tako dragocena prirojena pravica, kakor svoboda tiska.«⁹² V slovenskem protikomunističnem taboru pa so bolj neposredno govorili o komunistični propagandi uradne slovenske oblasti.

Zaradi vedno večjih nesoglasij med ZVU in vodstvom tistih slovenskih šol, ki so upoštevale navodila PNOO, so zavezniki v začetku šolskega leta 1946/47 sprejeli še nekatere nove določbe. Starši so lahko otroke pošiljali v druge šole, vendar je bil pogoj za priznanje izobrazbe dodaten izpit. Učitelji, ki so bili odpuščeni, pa so se lahko na delovno mesto prijavili po predhodnem podpisu izjave, da bodo upoštevali navodila in programe šolske uprave ZVU.

PNOO je proti tem ukrepom zelo ostro nastopil. Trdil je, da zaradi nevzdržnih razmer in ukrepov ZVU nimajo nobene odgovornosti. Komunistična stran je ves čas ponavljala, da je krivda za tako stanje na strani zaveznikov.⁹³

⁸⁵ ARS, AS 1818, škatla 10, a. e. 191, Eno leto ZVU na področju šolstva.

⁸⁶ *Glas zaveznikov*, 15. 6. 1946, Redno delovanje slovenskih šol.

⁸⁷ ARS, AS 1818, škatla 10, a. e. 191, Eno leto ZVU na področju šolstva.

⁸⁸ V con A je bilo na 162 šolah med približno 400 učitelji sedmina brez strokovne izobrazbe. K tem razmeram je pripomogla tudi Slovenija z dokaj ideološkim izborom učiteljstva, saj je na Primorsko pošiljala precej učiteljev tečajnikov, ki jim zavezniki niso priznali ustrezne izobrazbe. Namesto njih je ZVU raje zaposlovala učitelje iz begunskih vrst (Gabrič, *Kulturne ustanove*, str. 154).

⁸⁹ *Glas zaveznikov*, 25. 7. 1946.

⁹⁰ ARS, AS 1818, škatla 10, a. e. 191, Zapisnik prosvetne komisije PNOO, 30. 8. 1946.

⁹¹ *Glas zaveznikov*, 4. 2. 1946, Slovensko šolstvo.

⁹² *Glas zaveznikov*, 25. 11. 1946, Vzgoja in politika; Gabrič, *Kulturne ustanove*, str. 354.

⁹³ ARS, AS 1818, škatla 10, a. e. 191, Zapisnik seje prosvetne komisije 30. 8. 1946.

Vsaka stran je rezultate svojega dela videla po svoje. Predstavniki OF so se pohvalili, da se večina učiteljev ravna po njihovih navodilih in uporablja njihove učbenike. Predstavniki zavezniške šolske uprave so v svojem zadnjem obsežnejšem poročilu z zadovoljstvom ugotavljali, da je v tržaškem okrožju delovalo 52 slovenskih šol, 216 učiteljev pa je poučevalo 5510 učencev, ter da so bile obnovljene vse slovenske šole, ki jih je uničil fašizem, tri pa na novo ustanovljene, in sicer v Tržiču, Ronkih in Miramaru.⁹⁴

Spori, ki so se začeli jeseni 1945, so trajali vse do podpisa pariške pogodbe med Jugoslavijo in Italijo, to je do 10. februarja 1947, ko je ugasnilo upanje za priključitev celotnega Krasa in Trsta k Jugoslaviji.

Dejansko stanje osnovnega šolstva v sežanskem okraju

V sežanskem okraju je bilo jeseni 1945 vse pripravljeno za začetek slovenske šole. Na tem območju to ni bilo težko, saj se je že maja, takoj ko je prenehalo streljanje, začel redni pouk skoraj na vseh šolah. Delovalo je 20 učiteljev, v šolah pa je bilo 935 učencev.⁹⁵ Šolske sestre v Tomaju so morale šolo zapreti že proti koncu aprila 1945, in sicer za kazni, ker je šola delovala tudi pod nemško okupacijo.⁹⁶ Prosvetna in šolska oblast je bila organizirana na vseh stopnjah in hierarhično vodena iz Ljubljane, in sicer prek PNOO, okrožnih, okrajnih in krajevnih odborov ter roditeljskih svetov.

Tudi zavezniška komisija si je prizadevala ustvarjati možnosti za začetek slovenske šole. V Sežani je sestanek potekal 4. oktobra 1945, z zavezniške strani sta bila prisotna John Simoni in Srečko Baraga, z druge strani pa predstavniki Narodnoosvobodilnega odbora in šolstva. Vsebina pogovora in stališča so bila enaka kot pri pogovorih med predstavniki ZVU in PNOO.⁹⁷ Močna konfliktna situacija je nastala v zvezi s poučevanjem italijanskega jezika, ker da je za slovenske šole italijanščina obvezna, za italijanske pa slovenščina prostovoljna. Zavezniki so nasprotovali tudi delovanju Nuše Bučar, ki je delo šolske nadzornice opravljala brez pristanka zavezniške uprave.⁹⁸ Ko je PNOO dal soglasje za vpis v slovenske šole, so roditeljski sveti po nalogu PNOO opravili vpis otrok ter ZVU predložili vlogo za priznanje šol in potrdi-

tev predlaganih učnih moči za ljudske šole. Predlagati so smeli le tiste, ki jih je potrdil prosvetni oddelek PNOO na predlog prosvetne komisije. Okrožja in okraji niso smeli nastavit nikogar brez predhodne potrditve PNOO.⁹⁹ Po navodilih prosvetne komisije se je pouk začel na vseh šolah, kjer so bili dani pogoji. Oktobra so začele šole delovati povsod, kjer so bile že v predvojnem času, razen v Lokvi, ker je prostore zasedala vojska, in v Utovljah, ker ni bilo učitelja. Ti dve šoli sta vrata odprli januarja 1946.¹⁰⁰

V šolskem letu 1945/46 je delovalo 13 šol. Od teh je bilo 6 šol z enim učiteljem, 2 z dvema, 4 s tremi in 1 šola s štirimi učitelji. S strani ZVU je bilo priznanih 8 šol, 5 šol pa ni bilo priznanih.¹⁰¹

Ob koncu prvega šolskega leta je bilo po šolah naslednje število učencev: Tomaj 197, Lokev 126, Povir 120, Repentabor 119, Sežana 117, Dutovlje 106, Krajna vas 47,¹⁰² Avber 46, Štorje 35, Kazlje 32, Kopriva 32, Orlek 32, Utovlje 18, skupaj 1057 otrok.¹⁰³

Eden izmed pogojev za ustanovitev šole so bili šolski prostori. Šolske stavbe so bile poškodovane, tako je pouk večinoma potekal v zasebnih hišah. Zavezniška vojaška uprava je vestno skrbela za njihovo obnovo, ukaz št. 8 je to nalogo poveril krajevnim upravam.¹⁰⁴ Šolsko stavbo v Sežani so obnovili, opremili in poskrbeli tudi za učiteljska stanovanja. Ponekod je ZVU nameravala postaviti začasne barake in je že poskrbela za material. Prosvetni odbor pri PNOO je ukazal, da je treba to namero preprečiti in od zaveznikov zahtevati popravilo šol ali zidavo novih.¹⁰⁵

Slovensko šolstvo je po določitvah ZVU vodil višji šolski nadzornik v Trstu. Za okrožnega šolskega nadzornika za slovenske šole na Tržaškem je bil imenovan prof. Stanislav Žitko. PNOO je za okrožno nadzornico imenoval Marijo Majnik, za okrajno nadzornico v sežanskem okraju pa Nušo Bučar, a ju zavezniki niso priznali. 6. maja 1946 je posle okrajnega nadzornika prevzel učitelj Ernest Švara.¹⁰⁶ Didaktični ravnatelj, ki je upravljal šolstvo v celotnem okraju, je bil v šolskem letu 1945/46 učitelj Hinko Ravbar iz Dola, ki sta ga priznavali obe oblasti. Z novim šolskim letom, 1. oktobra 1946, pa je ZVU za didaktičnega ravnatelja imenovala Miroslava Tav-

⁹⁴ ARS, AS 1818, škatla 10, a. e. 191, Eno leto ZVU na področju šolstva; *Glas zaveznikov*, 17. 2. 1947, Dve leti slovenskih šol.

⁹⁵ SŠM, fasc. 290, Okrajni izvršni N.O.O. za Sežano, Poročilo o šolstvu sežanskega šolskega okraja za šolsko leto 1945/46.

⁹⁶ *Od Tomaja*, str. 55.

⁹⁷ Prepričevali so, da je šolstvo nadaljevanje obnovljene šole med NOB. Simoni pa je zavrnil njihov načrt, ki uči le o NOB, in povedal, da imajo pripravljene svoje učne načrte. Polemika je potekala tudi glede poučevanja zgodovine NOB. Simoni je zatrjeval, da politika ne sodi v šolo in da se bo v šoli poučevala jugoslovanska zgodovina le do vojnega časa. SŠM, fasc. 189, Zapisnik sestanka, 4. 10. 1945.

⁹⁸ SŠM, fasc. 189, Zapisnik sestanka, 4. 10. 1945.

⁹⁹ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, Zapisnik seje prosvetne komisije, 15. 10. 1945.

¹⁰⁰ SŠM, fasc. 290, Poročilo o šolstvu sežanskega okraja za šolsko leto 1945/46.

¹⁰¹ SŠM, fasc. 189, Okrajni izvršni odbor za Sežano, Poročilo o šolstvu za mesec maj 1946.

¹⁰² Šola v Krajni vasi je začela delovati na pobudo PNOO po bojkotiranju šole v Skopem (SI PAK 818, a. š. 1, Kronika Osnovna šola Skopo).

¹⁰³ SŠM, fasc. 290, Poročilo o šolstvu sežanskega okraja za leto 1945/46.

¹⁰⁴ Kacin, *Slovensko šolstvo*, str. 136.

¹⁰⁵ SŠM, fasc. 289, Okrajni izvršni odbor N.O.O. za Sežano, Poročilo za mesec maj, 2. 6. 1945.

¹⁰⁶ SŠM, fasc. 289, Okrajni izvršni odbor N.O.O. za Sežano, Poročilo za mesec maj, 2. 6. 1945.

čarja iz Krepelj.¹⁰⁷ PNOO pa je imel še naprej lastne inšpektorje, ki so nadzorovali šole in učno osebje ter pošiljali poročila svojim nadrejenim in dajali navodila učiteljem.¹⁰⁸ Vse šole v okraju Sežana so bile pod nadzorom PNOO, razen šole šolskih sester v Tomaju in šole v Avberju, kjer je vodstvo šole prevzel župnik, ki ga je postavila ZVU.¹⁰⁹ Tako je PNOO imela pregled nad imenovanjem učiteljev in je dajala direktive ravnateljem o najbolj občutljivem področju pouka. ZVU je bila s tem seznanjena.¹¹⁰

Da bi se razmere umirile, je 26. oktobra 1945 v Sežani potekal sestanek z voditelji šolstva v sežanskem okraju. Z zavezniške strani so se ga udeležili guverner Schmitt, John Simoni in Srečko Baraga, s strani »ljudske oblasti« pa poleg šolskih vodij tudi 60 zastopnikov staršev, prisoten je bil tudi sežanski župnik. Predstavniki PNOO so se trudili dokazati, da je šolstvo nadaljevanje obnovljene šole med NOB in da je NOB najpomembnejši del slovenske zgodovine. Tema pogovora je bila spet italijanščina kot učni predmet. Baraga je prebral odloke o organizaciji slovenskega šolstva in pojasnil, da je italijanščina na slovenskih šolah uvedena le v Trstu in Gorici. Prisotni so grobo napadali Barago, da ga nočejo, hočejo pa učitelje, ki so prekaljeni borci in ne izdajalci, ki dajejo napačne informacije. Zahtevali so, naj se v italijanskih šolah recipročno uvede učenje slovenščine, sicer svojih otrok ne bodo pošiljali v šolo, ampak jih bodo poučevali doma kot med NOB.

Na protestne ugovore je Simoni pojasnil, da je po mednarodnem pravu tu še vedno Italija, se skliceval na paragrafe ter poudaril, da so zavezniki Slovincem na šolskem področju dali veliko.¹¹¹

Zavezniška vojaška uprava je na pobudo Srečka Barage sama začela izdajati slovenske šolske knjige. Leta 1946 so bili natisnjeni nekatera berila, računice in drugi šolski teksti.¹¹²

Prosvetna komisija PNOO pa je prek svojih šolskih nadzornikov organizirala učitelje in jim delila knjige, uvožene iz Slovenije, ter svoji čitanki, *Naša beseda* in *Stvobodna pota*, ki jih je že leta 1945 za nižjo šolsko stopnjo pripravil nekdanji sežanski učitelj Jože Pahor. Berilne sestavke so izbirali tudi iz revij *Ciciban* in *Pionir*.¹¹³

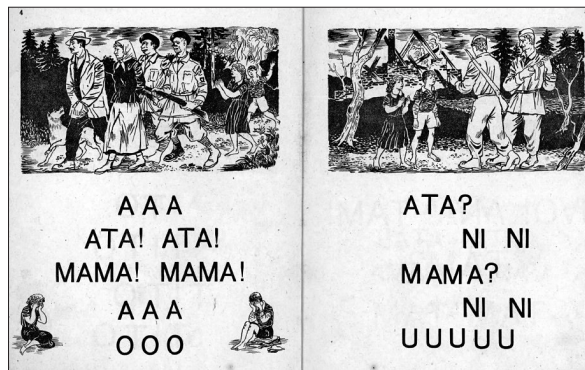
Zavezniki so prepovedali uporabo nepriznanih šolskih učbenikov. Učbenike in dodatni tisk so zavezniške komisije večkrat zasegle, odstranjevale iz šol in delile svoje. Kljub temu je šolam uspelo, posebno po

zaslugi roditeljskih svetov, da so otroci uporabljali te kste, ki jih je priporočal PNOO. Poročilo prosvetne komisije PNOO navaja, da 70 do 80 % šol poučuje po knjigah in načrtu, ki so jih poslali šolam.¹¹⁴

Zavezniškim šolskim oblastem so bile razmere znane. Poročnik Simoni je na zagovor poklical didaktičnega ravnatelja sežanskega okraja, ker je vsem šolskim vodstvom poslal obvestilo, da so dospele knjige *Naša beseda*, priložil izvod *Cicibana* in *Pionirja* s priporočilom, naj jih naročijo, in izročil po en izvod učnega načrta, ki ni bil odobren s strani ZVU. Poročnik je ravnatelju naročil, naj že naslednji dan prepove uporabo navedene šolske literature, ter ga opozoril, da krši odredbe in zakone ter da je lahko zaradi tega takoj odstavljen kot didaktični ravnatelj. Spopad je bil oster in se je zaključil z zagotovilom didaktičnega ravnatelja Hinka Ravbarja, da bo vedno delal tako, kot želi ljudstvo.¹¹⁵

Simoni je izjavil, da mu knjige iz Jugoslavije, ki jih vsiljujejo v šole tudi na Tržaškem, delajo »škifo«, ker je v njih samo Tito, Tito, Tito in pionirski, kakor prej Mussolini in balila. Bil je proti nešolanim učiteljem in političnim ekstremistom, ki se nečejo podrežati pravilom in zakonom. Želel je, da bi predstavniki PNOO vplivali na ljudi, da se šole depolitizirajo.¹¹⁶

Ideološko pripadnost so kazali tudi napisi na šolskih stavbah in po razredih ter številni ideološki simboli in stencasi. ZVU je prepovedala izobešanje Titovih portretov in zastav z rdečo zvezdo. Zahtevala je njihovo odstranitev, pa tudi to, da se prepleskajo napisi po zidovih. Tem ukrepom so sledile hude reakcije, demonstracije in protesti. ZVU je tudi zahtevala, naj se odstranijo pomožni učitelji, to je tisti brez izobrazbe.¹¹⁷ V sežanskem okraju je delovalo 21 učiteljev, od tega je bilo 6 pomožnih, ki niso bili priznani.¹¹⁸



Začetnica, DZS 1945.

¹⁰⁷ PSBL, 4, str. 845.

¹⁰⁸ Bajc, Obnovitev, str. 13.

¹⁰⁹ SŠM, fasc. 289, Okrajni izvršni odbor N.O.O. za Sežano, Poročilo za mesec maj, 2. 6. 1945.

¹¹⁰ Bajc, Obnovitev, 13.

¹¹¹ SŠM, fasc. 289, Zapisnik sestanka v Sežani, 26. 10. 1945.

¹¹² Do leta 1948 je bilo izdanih kar 16 učbenikov za potrebe osnovnih šol (Kacin, Slovensko šolstvo, str. 138, 139; Kacin, *Primorska šola*, str. 79).

¹¹³ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 3, a. e. 16, Zapisnik seje Prosvetne komisije PNOO, 15. oktobra 1945.

¹¹⁴ SŠM, fasc. 289, Poročilo prosvetne komisije, maj 1946.

¹¹⁵ ARS, AS 1818, škatla 10, a. e. 191, Zapisnik o zaslišanju učitelja Ravbarja, 21. 1. 1946.

¹¹⁶ SŠM, fasc. 289, Privatni pogovor s Simonijem, 22. 8. 1945.

¹¹⁷ ARS, AS 1881, škatla 1, fasc. 3, a. e. 16, Zapisnik seje Prosvetne komisije PNOO 15. oktobra 1945.

¹¹⁸ SŠM, fasc. 289, Okrajni izvršni odbor N.O.O. za Sežano, Poročilo za mesec maj, 2. 6. 1945.

Tudi pomožnih učiteljev je primanjkovalo, zato so nekaj učiteljev poslali na Primorsko iz Ljubljane,¹¹⁹ vendar jih ZVU ni sprejela. Učitelji v sežanskem okraju so skoraj povsod delovali po navodilih PNOO. To šolskemu vodstvu pod ZVU ni bilo neznano, zato je najaktivnejše odpustilo s pretezo, da nimajo strokovne izobrazbe ali da so bili poslani iz Slovenije. Tako so bili na sežanskem Krasu 15. februarja 1946 odpuščeni učitelji Alojz Bekar iz Štorij, Slavoj Praprotnik iz Lokve in Marija Ravbar iz Sežane.¹²⁰

Reakcija na te ukrepe so bile množične demonstracije. V Sežani so potekale 19. februarja 1946. Udeleženci, bilo jih je okrog 1.000, so nosili zastave in transparente ter zahtevali odstranitev Barage, ker da je vojni zločinec.

Zavezniki so jih opazovali mirno in z nasmehom. Demonstrantom je bilo pojasnjeno, da so učitelje odstranili, ker so se ukvarjali s politiko. Za očitke in napade na Barago ter druge učitelje in profesorje emigrante iz Jugoslavije je ZVU zahtevala, naj predložijo obremenilne dokaze, ker Baragovo poučevanje med vojno in njegovo nestrinjanje s Titovo politiko še ni razlog za obtožbo kolaboracije z okupatorjem. Nasprotovali so demonstracijam, kjer ljudje tako kričijo, da so plavi od napora, in prosili, naj se umirijo, ker je vse to delovanje organizirano.¹²¹

V Ljubljani pa so si predstavljali, da bi morali biti učitelji v Slovenskem Primorju »vsestransko delavni, politično razgledani ter zanesljivi«,¹²² da bi lahko opravljali naloge, ki jih je določala Prosветna komisija PNOO. Politična zrelost in njihova politična vzgoja sta bili v šoli potrebni, zlasti pa pri opravljanju organizatorskega izvenšolskega dela na vseh področjih. V te namene so za učiteljstvo organizirali kratke politične tečaje.¹²³

Učitelji, ki jih je imenovala ZVU, niso bili sprejeti s strani »ljudske oblasti«. Odstranjevali so jih nekulturno in nasilno.

Redno slovensko osnovno šolo so na Repentabru po vojni obnovili v prostorih osnovne šole na Colu. V šolskem letu 1946/47 je bilo v vseh petih razredih vpisanih več kot 120 učencev. Leta 1946 je učitelje namestila ZVU, s čimer so se začele velike težave. Že 18. oktobra so vaščani spodili dve učiteljici in nasprotovali enemu učitelju. Zavezniki so šolo začasno zaprli. Čez nekaj mesecev so namestili druge učitelje. Toda v šolo so prišli trije moški in učiteljem grozili, nato pa so jih domačini spodili, ker nočejo beguncev iz Jugoslavije. Šola je bila spet za nekaj



*Obisk zavezniškega šolskega inšpektorja
(hrani Ivo Jevnikar, Trst).*

mesecev zaprta. Konec marca 1947 so jo ponovno odprli z novimi učitelji.¹²⁴ Repentaborska osnovna šola je leta 1947 ostala za mejo in šolstvo so urejali zakoni države Italije.

Upokojena učiteljica Fani Živec je bila v šolskem letu 1945/46 s strani ZVU imenovana za začasno učiteljico v Skopem. To šolo so obiskovali tudi učenci iz Krajne vasi, na šoli je bilo 54 učencev. 30. marca 1946 sta šolo obiskala zastopnika ZVU, John Simoni in Srečko Baraga. Ker sta bila dostojno sprejeta, so vaščani sklenili, da bodo šolo bojkotirali. Protestno so odprli šolo v Krajni vasi in tja namestili učitelja Gorazda Vesela. Simoni je želel šolo obiskati, toda Kranjčani so ga nagnali s kamenjem. 10. maja 1946 je prišla policija iz Sežane in partizanskega učitelja Vesela odpeljala.¹²⁵ Zvečer so Skopelji in Kranjčani napadli učiteljico Fani Živec in rjovelji od 22. do 24. ure. Mislila je, da je prišla njena zadnja ura. Slišali so se klici: Smrt, v jamo, vlačuga! Obsojali so jo, da drži z Angleži in da je kriva za Veselovo aretacijo. Učiteljici, ki je bila med vojno partizanska učiteljica,

¹¹⁹ ARS, AS 1818, škatla 1, fasc. 8. Zapisnik seje Prosветne komisije, 18. 9. 1945.

¹²⁰ ARS, AS 1818, škatla 10, a. e. 191, Eno leto ZVU na področju šolstva.

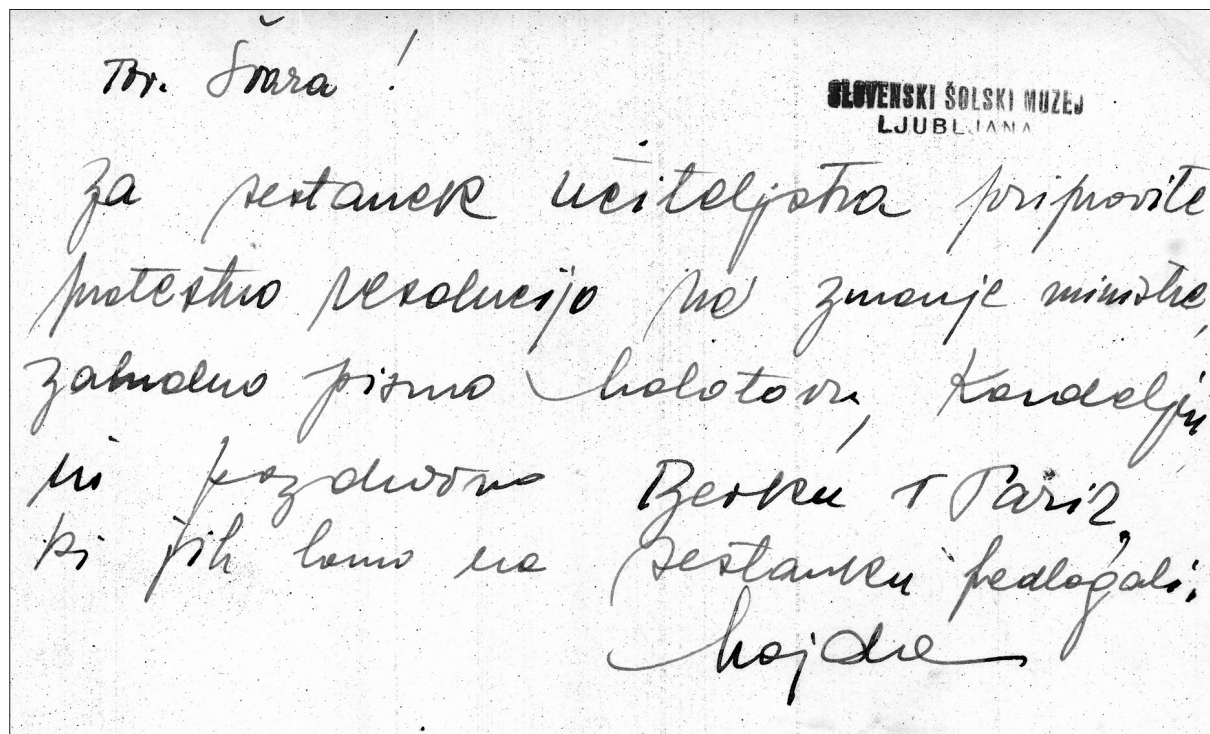
¹²¹ SŠM, fasc. 289, Okrajni izvršni odbor N.O.O. za Sežano, Poročilo za mesec maj, 2. 6. 1945.

¹²² Bajc, Obnovitev, str. 13.

¹²³ Prav tam, str. 60.

¹²⁴ SI PAK 818, škatla 1, Kronika osnovne šole Repentabor.

¹²⁵ Pričevanja Gorazda Vesela, 3. 10. 2007.



Dopis šolskemu inšpektorju Ernestu Švari (SŠM, fasc. 289/I, 1–25).

so prepovedali vstopiti v školjsko šolo, otrokom pa to šolo obiskovati.¹²⁶ Tako se je 11. maja 1946 na njej pouk prenehal izvajati, šolska oblast pa jo je črtala s seznama priznanih šol ter učiteljico premestila v Dutovlje.¹²⁷

Potem ko je zavezniška policija 11. maja 1946 aretirala Gorazda Vesela, je pouk na šoli v Krajni vasi že 21. maja prevzel Danilo Celar, učitelj v Dutovljah. 24. maja je bil Vesel izpuščen iz zapora, s poukom pa je začel 3. junija.¹²⁸ Skrb za nameščanje lastnih učiteljev je bila pri PNOO velika. Navodila za politično in šolsko delovanje so učitelji dobili na konferencah. Konferenca za sežanski okraj je bila v Križu 6. junija 1946. Na njej je bilo sklenjeno, da je treba v šoli voditi brezkompromisno politiko, da naj učitelji knjige, ki jih deli zavezniška uprava, sprejmejo, roditeljski sveti pa bodo naredili svoje. Učitelji so izjavili, da delajo po učnem programu PNOO. Od učiteljev je bila zahtevana borbenost, povezanost s političnim življenjem in upoštevanje navodil PNOO. Naročili so jim, naj se pri ZVU prijavijo za namestitev in priznanje. Sklenjeno je bilo, da bodo šole dobile vprašalnike o pouku NOB, da se obvezno piše kronika, kjer naj se

zrcali borba naših dni, priporočeno pa je bilo naročilo revij *Popotnik*, *Ciciban* in *Pionir*. S konference so poslali zahvalno pismo Francetu Bevku, Edvardu Kardelju in ruskemu zunanjemu ministru Molotovu, protestno pismo pa zunanjemu ministru zahodnih zaveznikov v Pariz.¹²⁹

Čigava je bila šola na podeželju in katera stran je imela močnejši vpliv, najbolje razberemo iz poročila za komaj končano šolsko leto 1945/46 iz sežanskega okraja. »Naša oblast« ima kompletno kontrolo nad šolstvom. Knjige, ki jih je preskrbela ZVU in jih vsiljevala po šolah, je ljudstvo odločno zavrnilo in poslalo ostre proteste zunanjemu ministrstvu ZVU v Pariz. Po vseh šolah visi Titova slika, pisni izdelki nosijo pečat naše borbe. Vsi otroci so pionirji, učitelji pa aktivni v vseh organizacijah in redno organizirajo proslave. »Volja širokih slojev naroda prihaja močno do izraza, polno je zanosa o borbi, žrtvah, zato naj šola postane vzgojiteljica in ne učiteljica in naj uči resnično zgodovino našega naroda.«¹³⁰

Ob koncu šolskega leta so poročevalci ZVU ocenili, da je bil politični vpliv PNOO značilen za vse šolsko leto. V svojih poročilih so jasno povedali, da programi na področju šolstva ne potekajo v skladu z načrti.¹³¹ V teh razmerah je zavezniška uprava šol-

¹²⁶ ŽA Tomaj, Albin Kjuder, Memoranda, Tomajska kronika od leta 1934 do 1948. Tudi v tem viru je omenjena aretacija Gorazda Vesela.

¹²⁷ SI PAK 818, škatla 1, Šolska kronika osnovne šole Skopo opisuje celoten dogodek in se ujema z navedbami v prejšnjih dveh virih.

¹²⁸ SŠM, fasc. 289, Okrajni izvršilni odbor za Sežano, Poročilo za mesec maj 1946.

¹²⁹ SŠM, fasc. 290, Zapisnik konference za sežanski okraj v Križu, 6. 6. 1946.

¹³⁰ SŠM, fasc. 289, Poročilo Prosvetne komisije za Sežano okrog nemu NOO v Trstu, maj 1946; Poročilo konference šolskih upraviteljev sežanskega okraja, 11. 7. 1946.

¹³¹ Gombač, Slovensko šolstvo, str. 188.

stvo po svojih načrtih vodila le v mestih, pa še to ne povsem.

Določila pariške mirovne pogodbe, ki so jo podpisali 10. februarja 1947, so prinašala novo razmejitve. Septembra 1947 so bile začrtane nove meje med Jugoslavijo in začasno državo, Svobodnim tržaškim ozemljem, STO, leta 1954 pa med Jugoslavijo in Italijo. Tako se je končalo prvo obdobje boja za slovenske šole in ideološko prevlado v njih. Razmejitev je za PNOO zahtevala nova prilagajanja. PNOO je na seji glavnega odbora 23. februarja 1947 sprejel sklep, da se samorazpusti, šolski oddelek pa se pridruži Slovanski italijanski antifašistični uniji in delo nadaljuje pod njenim okriljem. Vpliv politike iz Jugoslavije se je tako nadaljeval. Zakoni o delovanju slovenskih šol, ki jih je sprejela ZVU, so ostali v veljavi v času začasne države STO in bili obvezujoči tudi za Republiko Italijo. Kljub temu je prihajalo do številnih poskusov italijanske oblasti, da bi pravice do slovenske šole okrnili. Tako so se nadaljevali boji za dokončno uveljavitev pravice do slovenskih šol, nadaljeval pa se je tudi ideološki boj po šolah med učitelji, starši in slovenskimi strankami, ki ga je ta čas zanesel med tržaške Slovence. Slovenske šole vseh stopenj delujejo, zanje se bojujejo tržaški Slovenci sami.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1818, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst.

NŠK Trst – Narodna in študijska knjižnica Trst.

Fond C 136, Glas zaveznikov

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper

SI PAK 8 18, Osnovna šola Sežana.

SŠM – Slovenski šolski Muzej, Ljubljana

fascikel 289, Drago Pahor

fascikel 290, Ernest Švara

ŽA Tomaj – Župnijski arhiv Tomaj

Albin Kjuder, Memoranda, Tomajska kronika od leta 1934 do 1948.

USTNI VIR

Gorazd Vesel, rojen 15. 3. 1926, živel v Gorici, Italija, umrl avgusta 2013.

LITERATURA

Bajc, Gorazd: Obnovitev slovenske šole v Trstu in vpliv jugoslovanskega tabora. *Primorski dnevnik*, 31. 1. 1999.

Bratinar, Slavko in Marko Udovič: *Slovenska šola ob petdesetletnici obnove*. Trst: Slovenska prosvetna matica, 1997.

Gabrič, Aleš: Slovenske kulturne ustanove na Primorskem med kulturnim in političnim poslanstvom. *Acta Histriae*, 1998, št. 6, str. 347–368.

Geržinič, Alojz: *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem za delovanja dr. Srečka Baraga pri ZVU*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1983.

Gombač, Metka: Slovensko šolstvo v coni A Julijske krajine, 1945–1946. *Šolska kronika 1*, Zbornik SŠM, 1, 2006, str. 182–189.

Jakomin, Dušan: Vloga slovenskega duhovnika v šoli na Primorskem. *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*. Trst, 1986, str. 105–121.

Jevnikar, Martin: O pisanju in tiskanju šolskih knjig. *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*. Trst: Odbor za proslavo 40-letnice obnove slovenskih šol v Italiji, 1986, str. 131–135.

Kacin, Anton: Slovensko šolstvo v britansko-ameriškem pasu Svobodnega tržaškega ozemlja. V: Kacin, Marija: *Primorska šola na prepihu*. Gorica: GMD, 2011, str. 132–142.

Od Tomaja do Trsta. Gorica: GMD, 1958.

Pahor, Drago: O ljudskošolskih načrtih Zavezniške vojaške uprave (1945). *Goriški letnik 6*, Nova Gorica: Goriški muzej, 1979, str. 275–281.

Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana: SŠM, 1970, str. 235–339.

Pavletič, Bojan: *Prarealci iz Ulice Starega lazareta*. Trst: Mladika, 2003.

Petaros, Robert: Seznam učnih knjig za osnovne in srednje šole na Tržaškem in Goriškem 1946–1985. *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*. Trst: Odbor za proslavo 40-letnice obnove slovenskih šol v Italiji, 1986, str. 135–171.

Šah, Maks: Pregled zgodovine obnovljenega in na novo ustanovljenega slovenskega šolstva na Goriškem in Tržaškem od 1945–1985. *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*. Trst: Odbor za proslavo 40-letnice obnove slovenskih šol v Italiji, 1986, str. 87–105.

Winkler, Venceslav: Osnovno šolstvo med NOB. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana: SŠM, 1969, str. 613–629.

Zorn, Tone: Zavezniška vojaška uprava in slovensko šolstvo v Slovenskem Primorju leta 1945. *Goriški letnik 6*. Nova Gorica: Goriški muzej, 1979, str. 261–274.



S U M M A R Y

Primary education in the Karst under the Allied Military Administration

The postwar period in the Slovenian Littoral under the Allied Military Administration (AMA) was a short, turbulent and historically important one. It lasted from June 1945 to September 1947. Even before AMA, the Regional National Liberation Committee (RNLC) in its full composition operated in this territory since the autumn of 1943. Both authorities wanted to establish an education system in accordance with their own interests, both refusing to reach some kind of compromise, despite frequent contacts and negotiations. Whereas RNLC refused to cooperate with the allies as a matter of principle, the Trieste democrats and fugitives from Yugoslavia showed willingness to play a part in restoring the Slovenian education system. The position of Slovenian education adviser was assigned to Srečko Baraga, an anti-communist who retreated to Italy from Slovenia at the end of the war. RNLC adherents openly opposed the allied school through parent councils and the *Primorski dnevnik* newspaper and threatened anyone who would collaborate with the allies and enrol their children in allied schools, which endangered the establishment of Slovenian schools. Then finally, there was a brief moment of levelheadedness,

at which several thousands of pupils were enrolled on an invitation issued by RNLC and Slovenian education system was launched into operation pursuant to an edict issued by AMA. The struggle for ideological domination continued through the activities of parent councils, protests, strikes, expulsions of teachers and secret operations of RNLC's education committee, which promoted its ideas through school leadership and supervisors, as well as teachers selected by RNLC but appointed and paid by the allied administration. Many schools used curricula and textbooks supplied from Ljubljana that were on the allies' list of banned books. AMA representatives for education performed regular inspections at schools, confiscated banned textbooks as well as fired disobedient and unqualified teachers. Nevertheless, they did not succeed in bringing the countryside under their boot.

The tensions continued until 1947, when the new state border was drawn and part of the Karst with Trieste fell under the interim state of the Free Territory of Trieste, and even well after 1954, when part of the Karst, including Trieste, was annexed to Italy. Fortunately, AMA's legislation and decrees regarding the operations of Slovenian schools remained in force in both successor states. The ideological struggle spread to all spheres of public life and is still ongoing. Instead of unity and collaboration in restoring Slovenian schools and establishing national rights, a spirit of division was created, which only benefited the Italians, who had never renounced the territory under discussion and their authority over Slovenes.